

Patricia Počanić

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti

Faculty of Humanities
and Social Sciences,
University of Zagreb,
Department of Art History

Ivana Lučića 3
Zagreb, Hrvatska

ppocanic@ffzg.hr
orcid.org/0000-0001-6891-5408

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
7.078(497.5)''195/196''

DOI:
10.17685/Peristil.62.11

Primljeno / Received:
18. 9. 2019.

Prihvaćeno / Accepted:
21. 11. 2019.

Narudžbe i otkupi umjetničkih djela za interijere javnih institucija u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih

Commissions and Buyouts of Artwork
for Interiors of Public Institutions in Croatia
during the 1950s and 1960s

APSTRAKT

U radu se na osnovi arhivske, periodične i bibliotečne građe razmatra uloga i odnos države i umjetnosti u realizaciji velikog broja narudžbi i otkupa likovnih djela za interijere javnih institucija na području Hrvatske tijekom 1950-ih i 1960-ih. Predstavljena je uloga državnih upravnih tijela, institucija, udruženja i pravnih akata u odabiru naručenih ili otkupljenih likovnih ostvarenja za javne institucije, kao i utjecaj novih umjetničkih izraza u oblikovanju vizualnog diskursa vladajućih struktura.

KLJUČNE RIJEČI

narudžbe i otkupi likovnih djela, javne građevine, kulturna politika, 1950-e, 1960-e, otkupne komisije, pravilnici

ABSTRACT

On the basis of archival, periodical and library records, the paper examines the role and relationship of state and art in implementation of a large number of commissions and buyouts of artwork for the interiors of public institutions in Croatia during the 1950s and 1960s. The paper discusses the role of state governing bodies, institutions, associations and legal acts in the selection of commissioned or purchased artwork for public institutions, as well as the influence of new artistic expressions in shaping the visual discourse of governing structures.

KEYWORDS

commissions and buyout of artwork, public buildings, cultural policies, 1950s, 1960s, buyout commissions, regulations

Otkupi i narudžbe likovnih djela za interijere javnih građevina tijekom 1950-ih i 1960-ih na području Hrvatske, a tako i Jugoslavije, bili su dvostruko uvjetovani – s jedne strane veliki broj umjetničkih realizacija u interijeru nastao je kao posljedica aktualne umjetničke težnje k sintezi arhitekture, likovnih djela i primijenjene umjetnosti, a s druge proces narudžbe i otkupa bio je neraskidivo povezan s odnosom države prema umjetnosti, odnosno kulturnom politikom zemlje u tom razdoblju. Likovne su umjetnosti bile od velikog interesa vlasti s obzirom na to da su se umjetničkim djelima mogle vizualizirati postavke novog društva. Kako bi država i Partija mogle nadzirati provode li se zahtjevi dosljedno, u prvim poslijeratnim godinama, ali i tijekom 1950-ih, područje kulture je institucionalizirano s ciljem kontrole umjetničkog i intelektualnog stvaralaštva. Kultura i umjetnost bile su uvjetovane organizacijom državne uprave na saveznoj i republičkoj razini, institucionalizacijom kulture posredstvom strukovnih udruženja i zadruga likovnih umjetnika, kao i političkim i društvenim zbivanjima te kulturnom politikom zemlje. Procesi otkupa i narudžbi likovnih djela do sada nisu bili detaljnije obrađivani, a propisi, preporuke i zakonska regulacija narudžbi djela tek djelomično.¹ U članku se na osnovi arhivske, periodične i bibliotečne građe donose saznanja o utjecaju kulturne politike na likovnu umjetnost, procesima otkupa i narudžbi likovnih djela za interijere javnih institucija posredstvom otkupnih komisija i javnih natječaja, pravilnicima i drugim pravnim aktima koji su nastojali regulirati otkupe i naručivanje djela te niz primjera umjetničkih djela ostvarenih u javnim institucijama na području Hrvatske, a u kontekstu umjetničkih tendencija i kulturne politike razdoblja.

Kulturna politika i institucionalizacija kulture 1950-ih i 1960-ih

S obzirom na utemeljenosti političkog sustava na ideji društvenog vlasništva, država je bila glavni naručitelj umjetničkih djela, osobito onih namijenjenih javnim ustanovama. Premda je pojedinac kao fizička osoba mogao kupiti umjetničko djelo, kupnja i narudžba umjetnina bile su moguće u kontekstu rada tijela državne uprave na federativnoj, odnosno saveznoj i republičkoj razini, posredstvom za to zadužene komisije ili odbora koji su morali procijeniti i potvrditi otkup ili narudžbu. Stoga, za otkupe i narudžbe umjetnina

iznimno su važne bile kulturna politika kao i oblici institucionalizacije kulture: odjeljenja za agitaciju i propagandu, federativna/savezna i republička državna tijela mjerodavna za kulturu, samostalne ustanove u kulturi, strukovna udruženja likovnih umjetnika te zadruge likovnih umjetnika.

Važnu ulogu u kontroli cjelokupnog kulturnog i intelektualnog stvaralaštva i usmjeravanju idejno-kulturne sfere u razdoblju tzv. agitpropovske kulture od 1945. do 1952. godine imala su odjeljenja za agitaciju i propagandu.² Najvažniju ulogu imalo je Odjeljenje za agitaciju i propagandu pri Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (Agitprop CK KPJ), a na području Narodne Republike Hrvatske Agitprop pri Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) osnovan 1. lipnja 1945. godine.³ Ideološki rad Agitpropa bio je važan i u izravnom upravljanju kulturnim institucijama i strukovnim udruženjima, a utjecao je i na produkciju i kupnju umjetnina. Iako je u razdoblju od 1945. do 1948. godine preuzet sovjetski model upravljanja kulturom, ideološko-politički pritisak intenzivirao se nakon Rezolucije Informbiroa, odnosno na Petom kongresu KPJ (1948.). S jedne strane, Peti kongres bio je „veoma hrabra obrana od napada Staljina”, a s druge, nastavio je „i stvarno i verbalno – još odlučniji, inače već od 1945. odlučan, kurs primjene ruskoga puta u društvenom životu”.⁴ Ovakav jasan prosovjetski stav KPJ-a bitno je utjecao na likovno-umjetničku produkciju kada je povećana produkcija socrealističkih umjetničkih djela, kao na Četvrtoj izložbi ULUH-a (1948.) i kada je država otkupljivala socrealistička djela po znatno višoj cijeni.⁵ Nakon postupne liberalizacije, decentralizacije i birokratizacije područja umjetnosti i kulture,⁶ održan je Šesti kongres KPJ (1952.) koji je predstavljao dotad najveći odmak od staljinizma i nakon kojeg je aparat Agitpropa prestao djelovati.⁷

Usporedno su djelovala i državna upravna tijela mjerodavna za područje kulture i umjetnosti na federativnoj/saveznoj i republičkoj razini koja su unutar svoje strukture provodila otkupe i narudžbe likovnih djela za interijere javnih institucija. Na federativnoj/saveznoj razini upravna tijela doživjela su brojne reorganizacije, promjene naziva i opseg mjerodavnosti, stoga će u članku ukratko biti predstavljeni oni segmenti i institucije koji su bitno utjecali na otkupe i narudžbe umjetnina.⁸ U vrijeme djelovanja Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ (1946. – 1948.) i Ministarstva za

nauku i kulturu Vlade FNRJ (1948. – 1950.), federativna su tijela rukovodila kulturnim i umjetničkim društveno važnim ustanovama, unapređivala veze s inozemstvom, izrađivala nacрте pravilnika iz područja kulture i umjetnosti te se posredstvom komisija brinula za otkupe i narudžbe likovnih djela za funduse novoosnovanih muzejskih i galerijskih institucija te javne zgrade pod upravom Komiteta.⁹ U ovlasti Komiteta bio je i fond u iznosu od 10 milijuna dinara, namijenjen otkupu umjetničkih djela, stipendiranju umjetnika, pomaganju različitim strukovnim umjetničkim udruženjima i slično.¹⁰ Početkom 1950-ih na federativnoj razini aktivno se raspravljalo o otkupu i narudžbama umjetnina radi dopunjavanja muzejskih i galerijskih fundusa, uređenja javnih ustanova, ali i osiguravanja boljih materijalnih uvjeta umjetnika.¹¹ Od brojnih komisija i samostalnih ustanova kojima je upravljalo federativno tijelo osnovana je Komisija za kulturne veze sa inostranstvom (1953.) koja je, koordinirajući različite kulturne manifestacije u inozemstvu, i otkupljivala umjetničke radove,¹² zatim Savezni fond za unapređenje kulturnih djelatnosti (1954.) s ciljem unapređenja međurepubličkih i međunarodnih kulturnih manifestacija te Fond za unapređenje likovne umjetnosti Moša Pijade (1958.) radi pomoći umjetnicima stipendijama te dotacijama kulturnim manifestacijama, ali koji je povremeno i otkupljivao umjetnička djela za muzeje i galerije te za javne građevine.¹³ Promjene i reorganizacije na federativnoj razini pratila su i republička upravna tijela mjerodavna za kulturu i umjetnost, a reorganizacijom federativne uprave početkom 1950-ih dio ovlasti, uključujući i djelovanje otkupnih komisija, prešao je direktno na republička tijela.¹⁴ U prvoj poslijeratnoj vladi Hrvatske, od travnja 1945. godine za područje kulture bilo je mjerodavno Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske pod kojim je bio Odsjek za likovne umjetnosti koji je, između ostalog, upravljao kulturnim ustanovama i udruženjima, natječajima za spomenike i komisijama za otkup likovnih djela.¹⁵ Kulturna politika veoma je rano prepoznala različite uloge i funkciju likovne umjetnosti u interijerima javnih ustanova te su tako, prema dopisima Ministarstva, jasno razlikovani objekti koji zahtijevaju reprezentativna, monumentalna ili dekorativna rješenja ili radove intimističkog karaktera.¹⁶ Djelovanje Komisije za kupovanje radova likovne i primijenjene umjetnosti nastavljeno je i 1950-ih i 1960-ih godina.¹⁷ Tijekom 1960-ih godina, u okviru rada Savjeta za

kulturu NRH (1961. – 1963.), važnu ulogu u otkupljivanju i naručivanju imao je Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti SRH (1961.) koji se bavio, između ostalog, i financiranjem otkupa vrijednih djela od spomeničke važnosti i otkupom ostavština.¹⁸ Početkom 1970-ih godina u sklopu Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti SRH nastavit će se rad komisije za otkup umjetnina.¹⁹ Mogućnost kupnje umjetničkih djela uvelike je ovisila o godišnjem financiranju kulture iz federativnog/saveznog budžeta, odnosno o izdvajanom postotku za kulturu koji je konstantno rastao od kraja Drugog svjetskog rata do početka 1960-ih (2,7% – 1946., 6,8% – 1951., 11% – 1960.), a od početka novog desetljeća drastično je smanjen (1% – 1961., 0,8 – 1962., 0,7 – 1963.).²⁰ Institucionalizacija kulture i umjetnosti provedena je, između ostalog, i osnivanjem i djelovanjem institucija poput Državnih majstorskih radionica te strukovnih udruženja likovnih umjetnosti. Državne majstorske radionice, nastale prema sovjetskom modelu, ustanovljene su Uredbom o osnivanju i radu državnih majstorskih radionica likovnih umjetnosti od 29. svibnja 1947. godine, a bile su samostalne državne ustanove pod mjerodavnosti Komiteta za nauku i kulturu Vlade FNRJ.²¹ Do kraja 1948. godine dodijeljene su Antunu Augustinčiću, Frani Kršiniću, Vanji Radaušu, Krsti Hegedušiću, Borisu Kalinu, Tomi Rosandiću, Đorđu Andrijeviću Kunu i Milu Milunoviću.²² Radionice nisu imale isključivo obrazovnu funkciju osposobljavanja polaznika za samostalno umjetničko stvaranje, već su se, s obzirom na dotacije i radne uvjete, koristile i za izradu većih narudžbi.²³ S obzirom na to da se radionicama dodjeljivao veliki postotak federativnog i republičkog budžeta, često su imale monopol nad izradom velikih narudžbi umjetničkih djela, a time su i utjecale na vizualnu prezentaciju državnih zahtjeva. Utjecaj pri pisanju i definiranju propisa o regulaciji otkupa i narudžbi umjetnina, izdvajanju sredstava za umjetnička djela u investicijskoj gradnji te na same otkupe i narudžbe djela likovnih umjetnosti na federativnoj/saveznoj razini imao je Savez likovnih umjetnika Jugoslavije (SLUJ). Savez je bio vrhovna strukovna organizacija umjetnika slikara i kipara s područja čitave Jugoslavije, sa sjedištem u Beogradu, a osnovan je na Prvom kongresu likovnih umjetnika Jugoslavije održanom u Zagrebu od 7. do 9. prosinca 1947. godine, a s radom je započeo u ožujku 1948. godine.²⁴ SLUJ su činila republička udruženja, među njima

i Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH), a predsjednik Upravnog odbora ULUH-a bio je ujedno i član Predsjedništva SLUJ-a. Ključnu ulogu u žiriranju, predlaganju, otkupljanju i naručivanju umjetničkih djela na području Hrvatske imalo je Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH). Udruženje je sljednik Društva umjetnosti, osnovanog 22. kolovoza 1868. godine u Zagrebu koje je svoju stvarnu djelatnost otpočelo sazivanjem prve glavne skupštine Društva 23. siječnja 1879. godine.²⁵ Nakon brojnih promjena i obustave rada u prvoj polovini 20. stoljeća, 1945. godine obnovljeno je djelovanje Društva koje je već u svibnju 1945. godine promijenilo naziv u Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH) i revidiralo pravila kojima postaje krovno strukovno udruženje s ciljem okupljanja svih likovnih umjetnika koji su djelovali na području NRH-a.²⁶ Djelatnost ULUH-a bila je podijeljena u sektore: organizacijski, kulturno-masovni (čijim su dijelom bili i političko-ideološko i stručno podizanje članstva, izložbe i izbor žirija) te socijalno-ekonomski (kojemu su pripadali i otkupi likovnih djela).²⁷ ULUH je imao tri osnovne sekcije: slikarsku, kiparsku i grafičku. Najviše tijelo ULUH-a bio je Upravni odbor, a veliku su ulogu imali poslije oformljeni Umjetnički savjet te Nadzorni odbor. U razdoblju obnove udruženja, u poslijeratnim godinama ULUH-u je bio nadređen Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete NRH čime je likovna umjetnost bila pod političkom kontrolom.²⁸ U razdoblju 1950-ih i 1960-ih, kako je zabilježila Ana Šeparović, ULUH prolazi kroz tranziciju „iz monopolističke centralističke doktrinirane institucije u demokratsko strukovno udruženje koje okuplja umjetnike i usmjereno je na praktične probleme s kojima se suočava umjetnik u svome djelovanju”.²⁹ S obzirom na poziciju ULUH-a kao središnje strukovne umjetničke organizacije, predstavnici udruženja imali su istaknutu ulogu na različitim razinama vlasti.³⁰ Članovi ULUH-a 1948. godine osnovali su nabavno-prodajnu Zadrugu likovnih umjetnika LIKUM s ciljem materijalnog poboljšanja uvjeta rada članova.³¹ Iste godine Zadrugi je pripojena Galerija Ullrich čime dobiva izložbenu djelatnost, a osnovan je i Otkupni salon.³² LIKUM je imao veoma važnu ulogu i u organizaciji niza prodajnih izložbi diljem Jugoslavije na kojima je država ponovno bila najveći kupac umjetnina. ULUH je 1950. godine izgubio dio članstva odvajanjem dijela umjetnika koji su osnovali Udruženje umjetnika

primijenjene umjetnosti Andrija Buvina i koji su tijekom 1950-ih godina intenzivno radili i na definiranju tarifa za djela primijenjene umjetnosti u javnim građevinama.

Otkupne komisije

Otkupe i narudžbe umjetničkih djela u Jugoslaviji vodile su stručne komisije pri tijelima državne uprave, najvećim dijelom Komisija za otkup djela likovne i primijenjene umjetnosti pri republičkim tijelima uprave za kulturu te otkupna komisija na federativnoj/saveznoj razini. Komisije su se mogle osnovati isključivo pri Komitetu, poslije Savjetu za nauku i kulturu Vlade FNRJ te pri ministarstvima narodnih republika mjerodavnih za pitanje kulture. Komisije pri Savjetu za nauku i kulturu Vlade FNRJ mogle su otkupljivati radove za potrebe saveznih upravnih tijela, ustanova poduzeća pod privrednom upravom saveznih organa i za potrebe društvenih organizacija, a republičke komisije umjetničke radove za potrebe svih ostalih državnih uprava, ustanova i poduzeća.³³ Prema Uputstvu o kupovini radova likovne i primijenjene umjetnosti iz 1951. godine muzeji, galerije i škole likovnih i primijenjenih umjetnosti mogli su također osnovati komisije za svoje potrebe, a sredstva za otkup morali su predvidjeti u godišnjem proračunu.³⁴ Raspodjelu je, ovisno o djelokrugu, izvršavao Savjet za nauku i kulturu te republičko ministarstvo. Prema Uputstvu, komisije su činili predstavnik Savjeta za nauku i kulturu vlade FNRJ, odnosno republičkog ministarstva mjerodavnog za pitanja kulture te tri do pet osoba iz redova likovnih umjetnika, povjesničara umjetnosti i kritičara umjetnosti.³⁵ Država je otkupila i naručila gotovo sva umjetnička djela za interijere javnih institucija posredstvom otkupnih komisija.³⁶ Otkupne komisije na federativnoj razini odlučivale su o otkupu umjetničkih djela s većih republičkih ili saveznih izložaba, a činile su ih važni umjetnici, ali i službenici republičkog i federativnog upravnog tijela za kulturu.

Komisije za otkup djela likovnih i primijenjenih umjetnosti pri republičkom upravnom tijelu za kulturu NRH/SRH imale su uglavnom deset predstavnika (pet članova i pet zamjenika) od kojih su većina bili članovi ULUH-a.³⁷ Članovi komisije posjećivali su aktualne izložbe, najvećim dijelom u Zagrebu, i predlagali djela za otkup, a katkad su ona bila poslana na procjenu u ULUH. Pritom je u Zagrebu uvedena praksa prioritarnog otkupa s reprezentativnih izložbi za određene kulturne

institucije.³⁸ Otkupljivala su se najvećim dijelom slikarska djela, zatim grafika i crteži te u najmanjem broju skulptura, zbog visokih cijena. Osnovni kriterij bio je onaj umjetničke kvalitete, a nastojalo se otkupljivati djela svih stilskih pravaca, neovisno o preferencijama članova komisije. Međutim, politička i društvena zbivanja nerijetko su utjecala na rad otkupnih komisija i otkupe umjetničkih radova pa tako zbog brojnih napada Josipa Broza Tita na apstrakciju i na one koji su ovlašteni za kupnju i narudžbe apstraktnih likovnih djela tijekom 1963. i 1964. godine,³⁹ otkupna komisija Republičkog sekretarijata za kulturu SRH „u duhu upozorenja predsjednika Tita na Kongresu narodne omladine Jugoslavije” nije predložila za otkup nijedno djelo definirano striktno kao apstraktno, iako je otkupljivala figurativna djela koja su prema njihovoj definiciji uključivala i djela koja su daleko od imitativnog karaktera i koja se na aluzivan način odnose prema predmetnoj stvarnosti.⁴⁰ Osim republičke Komisije za otkup djela likovnih i primijenjenih umjetnosti osnovane su i pomoćne, pokrajinske komisije čiju su djelatnost provodile često galerijske i muzejske komisije u pojedinim mjestima i gradovima.⁴¹ Djela su se na isti način otkupljivala preko komisija za otkup pri Narodnom odboru grada ili općine.⁴²

Sinteza umjetnosti u kontekstu zakonskih i podzakonskih akata za regulaciju otkupa i narudžbi

Umjetnost namijenjena interijerima javnih građevina na području Hrvatske i Jugoslavije tijekom 1950-ih i 1960-ih, s obzirom na političko određivanje društva, ovisila je o državnom financiranju, ali i kompleksnom odnosu umjetničke vizije, slobode stvaralaštva, ideološko-političkih zahtjeva i recepcije. Budući da je riječ o djelima namijenjenim javnom prostoru, odnosno djelima koja se posredno ili neposredno koriste javnošću kao medijem, treba ih promatrati u kontekstu društvene i partijske javnosti, ali i demokratizacije umjetničke stvarnosti. Dok je u prvim poratnim godinama jugoslavenska kulturna politika bila usmjerena na prosvjećivanje naroda i obnovu kulturno-prosvjetnih ustanova, jačanje ideološkog pritiska i zahtjeva adekvatne – socrealističke – predodžbe društvene stvarnosti, oko 1948. i 1949. godine uslijedila je liberalizacija umjetničkog stvaralaštva koja će omogućiti nastavak prijeratnog pluralizma likovne umjetničke produkcije i dovršetak procesa „rekonstrukcije modernizma (...) sredinom

1950-ih rekonstruiranjem izražajnih sredstava moderne umjetnosti, nadvladavanjem inicijalnog otpora prema apstrakciji i uspostavljanjem suštinski važnog odnosa međusobnoga povjerenja između likovne kritike i moderne umjetnosti”.⁴³ Već u prvoj polovini 1950-ih nove mogućnosti bile su naznačene održavanjem i sufinanciranjem manifestacija poput izložbi grupe EXAT 51 (1952.), *Stančić – Vaništa* (1952.), *Arhajski nadrealizam* Antuna Motike (1952.), *Doživljaji Amerike* Ede Murtića (1953.) te *Salon 54* (1954.) kojima se umjetnost modernističkih tendencija legitimirala na likovnoj sceni.⁴⁴ Tih je godina prepoznato i cjelovito promišljanje i povezivanje arhitekture, likovne umjetnosti i dizajna, kao nastavak na europske povijesne avangarde racionalističkog usmjerenja, na međuratna umjetnička istraživanja poput Bauhauusa i Deutscher Werkbunda, djelovanja grupe Zemlja u hrvatskoj umjetnosti, što će se tijekom razmatranog razdoblja potvrditi realizacijama jugoslavenskih paviljona na međunarodnim izložbama, a osobito djelovanjem grupe EXAT 51 u koja su eksperiment i usmjerenje likovnog djelovanja prema sintezi svih likovnih umjetnosti ističe kao osnovne zadatke.⁴⁵ Tijekom čitavog desetljeća i tijekom 1960-ih sinteza svih umjetnosti te suradnja arhitekata i likovnih umjetnika postale su primjer dobre prakse, a o teoriji sinteze te brojnim domaćim i stranim primjerima raspravljalo se u stručnoj periodici, primjerice u časopisima *Arhitektura*, *Mozaik* i *Čovjek i prostor*.⁴⁶ Ljiljana Kolešnik istaknula je važnost *I. didaktičke izložbe: apstraktna umjetnost*, održane 1957. godine u Galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu, gdje se u genezi moderne umjetnosti temeljene na tezi Alfreda H. Barra o apstrakciji te u interpretaciji umjetničkih događanja nakon 1935. godine (kao završnom razdoblju Barrove genealogije) „težište prebacuje na ideju sinteze ‘plastičkih umjetnosti’, na elaboraciju njezine historijske geneze i – konačno – na objašnjenje razloga zbog kojih je upravo sinteza adekvatan (ako ne i jedini mogući) model participacije umjetnosti i umjetnika u suvremenom životu”.⁴⁷ Početkom 1950-ih sintezu likovnih umjetnosti aktivno je zagovarao Radoslav Putar koji je sintezu slikarskog, plastičnog i arhitektonskog stvaralaštva uzimao kao središnju kategoriju u razmatranju apstraktnosti umjetnosti.⁴⁸ Usporedno s razvojem ideje sinteze umjetnosti, djelovanjem spomenutih tijela, institucija i udruženja, likovni umjetnici i radnici u kulturi kontinuirano su radili na definiranju zakonskih i

podzakonskih akata za sustavno i dosljedno provođenje otkupa umjetničkih djela te, u suradnji s arhitektima i urbanistima, na definiranju propisa za izdvajanje postotka za likovnu umjetnost u investicijskoj gradnji. Uputstvom o kupovini radova likovne i primijenjene umjetnosti, objavljenim 1951. godine kao dopunom prethodno izdane Narudbe o mjerama štednje artikala široke potrošnje, definirano je da otkupe mogu izvršiti tadašnji Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, ministarstva narodnih republika, muzeji, galerije i škole likovnih i primijenjenih umjetnosti te društvene organizacije za potrebe svojih ustanova i poduzeća, a utvrđen je i rad spomenutih federativnih i republičkih komisija.⁴⁹ Međutim, zbog brojnih prigovora ministarstava, udruženja i umjetnika zbog restrikcija,⁵⁰ Uputstvo je izmijenjeno 29. kolovoza 1951. godine te su radove mogla otkupiti državna upravna tijela i ustanove na izložbama na temelju izbora žirija udruženja likovnih umjetnika.⁵¹ U istoj godini na federativnoj razini definirane su i tarife za primijenjene umjetnosti kojima su određene i cijene radova za javne institucije poput zidnog slikarstva, mozaika, tapiserija, panoa i slično.⁵² U korespondenciji ULUH-a i SLUJ-a tijekom 1954. vidljivo je da su umjetnici raspravljali o nacrtu Pravilnika o otkupu i konkursima (1954.) kojim bi komisija izvršila regulaciju otkupa i narudžba državnih organa, ustanova, privrednih poduzeća, zadruga, zadružnih i društvenih organizacija, te o nacrtu Pravilnika o izradi umjetničkih radova javnog karaktera namijenjenih specifično nekoj zgradi.⁵³ O regulaciji narudžbi likovnih djela za zgrade javnog karaktera, osobito za investicijsku novogradnju, počelo se intenzivno raspravljati na sastancima SLUJ-a već 1956. godine.⁵⁴ Ubrzo je objavljena Preporuka Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umjetnosti u investicionoj izgradnji (1958.), upućena narodnim odborima kotara i općina, poduzećima, investitorima (javnih) građevina, arhitektima, likovnim umjetnicima i drugim umjetničkim i stručnim projektantima i izvođačima.⁵⁵ Dokumentom je preporučena intenzivna suradnja arhitekata i umjetnika kao i pomno promišljeni investicijski programi koji bi trebali uključivati i likovne realizacije.⁵⁶ Iako je Preporuka donesena u NR Srbiji, njezin je odjek zabilježen iste godine u hrvatskoj periodici, osobito u člancima Andrije Mutnjakovića koji je provedbu te Preporuke u zakon smatrao nužnom, ali je istovremeno kritizirao intervencije u gotovim

ambijentima, kao i otkupe i narudžbe umjetnina motivirane isključivo poboljšanjem materijalnog statusa umjetnika.⁵⁷ Savet za kulturu NR Srbije tijekom 1959. godine donio je još dvije preporuke: Preporuku o otkupu dela likovne i primijenjene umjetnosti i Preporuku o podizanju javnih spomenika.⁵⁸ Iako su prethodno postojali određeni pravni akti i interni propisi o otkupima i narudžbama djela, ove su preporuke nastale kao dodatan političaj regulaciji procesa otkupa i narudžbi posredstvom komisija i natječaja.

Narudžbe i otkupi umjetnina za interijere javnih građevina

U nacrtu Pravilnika o izradi umjetničkih radova javnog karaktera (1954.), u kontekstu društvenog vlasništva, definirano je kako se javni karakter „jedne zgrade sastoji u tome što zgradu koristi državni organ ili ustanova, društvena organizacija, zadružno ili privredno poduzeće”, a radovi likovne umjetnosti javnog karaktera jesu „uljane slike, zidne slike, freske, mozaici, reljefi i skulpture namijenjene specijalno nekoj zgradi, kao sastavni dio arhitektonskih objekata javnog karaktera”.⁵⁹ Različiti tipovi javnih građevina pri čijoj bi se izgradnji izdvajao postotak za likovna djela detaljno su definirani u Preporuci Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umjetnosti u investicionoj izgradnji (1958.), a to su: javne zgrade kulturno-prosvjetnog karaktera, zdravstvene zgrade svih vrsta, monumentalne zgrade, sportske građevine, građevine namijenjene trgovini i prometu, turističke građevine i kompleksi, industrijske zgrade, građevine na javnim površinama, naselja ili zajednički prostori za stanovanje i drugo.⁶⁰ Upravo su tijekom 1950-ih i 1960-ih za sve te tipove građevina otkupljena i naručena likovna djela koja su ovisno o individualnom umjetničkom izričaju, umjetničkim tendencijama razdoblja, društvenim i političkim događanjima te kulturnoj politici predstavljala dominantni vizualni diskurs vlasti.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata bilo je potrebno obnoviti i nanovo izgraditi brojne zgrade kulturno-prosvjetnog karaktera: ponajprije škole i visokoškolske ustanove, knjižnice, čitaonice, domove kulture, muzeje, galerije, kinodvorane i drugo. Narudžbe i otkupi likovnih djela za brojne školske ustanove bili su realizirani pri izgradnji novih objekata, kao i kod provedbe osnovnog cilja jugoslavenske poslijeratne kulturne politike

– narodnog prosvjećivanja. Prosvjećivanje se prije svega odnosilo na brzu likvidaciju velikog broja nepismenih, kao i na opće podizanje kulturne razine naroda. Jugoslavija je nakon rata naslijedila gotovo polovinu nepismenog stanovništva: prema popisu iz 1931. godine 44,6% stanovništva bilo je nepismeno, dok se taj broj prema popisu iz 1953. godine smanjio na 25,4%.⁶¹ Kako bi se podignula razina pismenosti i kulturni nivo društva, 1946. godine uvedeno je obvezno sedmogodišnje, a 1949. osmogodišnje školovanje.⁶² Nova organizacija školstva dovela je ujedno i do otvaranja novih osnovnoškolskih ustanova – do 1951. godine otvoreno je 14 445 osnovnih škola, 1694 stručnih škola i 481 gimnazija.⁶³ Proces prosvjećivanja i razvoja školstva bitno je utjecao i na izgradnju, arhitekturu i opremanje velikog broja novih javnih ustanova, u kojima su nerijetko realizirana djela namijenjena, ikonografski i formom, odgoju mladih. Raniji primjeri takvih narudžbi jesu zidni oslici Vilima Svečnjaka u Osnovnoj školi Josipa Brusića (danas oš Nikola Tesla) i Osnovnoj školi Turnić u Rijeci. Natječaj za likovna rješenja u objema školama raspisan je 1947. godine, a prijavili su se slikari Romolo Venucci i Vilim Svečnjak, od kojih je posljednji i pobijedio.⁶⁴ Freske u oš Josip Brusić realizirane su s obje strane ulaznog hola zgrade, na mjestu gdje je 1934. godine u povodu desetogodišnjice aneksije Rijeke Italiji Ladislao de Gauss naslikao dva dekorativna panoa slične tematike, i koje su prikazivale školske i izvanškolske aktivnosti pionira koji se na jednoj fresci pripremaju za školsko pionirsko kazalište – uvježbavaju predstavu, isprobavaju kostime, ukrašavaju dvoranu, a na drugoj pripremaju izložbu dječjeg slikarstva.⁶⁵ Sličnoj tematici – „optimizmu pedagoško-odgojnih principa”⁶⁶ posvećena je i freska u predvorju prvog kata Osnovne škole Turnić na kojoj su prikazani pioniri u prirodi. Tijekom 1950-ih i 1960-ih praksa naručivanja i otkupljivanja nastavila se u brojnim školama pa je tako za nagrađivanu zgradu Osnovne škole maršala Tita na Visu Nevena Šegvića (1964.) postavljena Titova skulptura Antuna Augustinčića, a na samom ulazu, Raul Goldoni i suradnici realizirali su u majolici prizore iz Narodnooslobodilačke borbe. Krajem 1960-ih i 1970-ih nastavila se praksa opremanja interijera i eksterijera škola.⁶⁷

Prosvjećivanje kao osnovni cilj kulturne politike nije se pritom odnosilo samo na obrazovanje djece i mladih – veliki broj nepismenih predstavljalo je odraslo stanovništvo te je u promatranom

razdoblju provedeno masovno opismenjivanje odraslih organizacijom brojnih masovnih tečajeva.⁶⁸ S ciljem prosvjećivanja društva otvorio se i veliki broj radničkih (od 1947.) i narodnih učilišta (od 1952.),⁶⁹ što je posljedično značilo i likovno uređenje i otkup radova suvremene umjetnosti za učilišta poput novootvorenog Radničkog sveučilišta „Moša Pijade” u Zagrebu (1961.).⁷⁰ Tijekom 1950-ih i 1960-ih godina u Jugoslaviji je otvoren i niz znanstvenih instituta, a među njima i jedan od najvažnijih za atomsku fiziku u cijeloj Jugoslaviji – Institut Ruđer Bošković. Najstarija krila današnjeg Instituta izgrađena su u razdoblju od 1950. do 1955. godine prema projektu Kazimira Ostrogovića. Budući da je već 1951. godine na prijedlog akademika Ivana Supeka predložen naziv instituta posvećen hrvatskom astronomu i fizičaru, 1956. godine u eksterijeru Instituta postavljena je skulptura *Ruđer Bošković* Ivana Meštrovića (1937.). U najstarijem krilu Instituta 1953. godine na međukatu stubišta u ulaznoj osi zgrade Edo Murtić realizirao je fresku pod nazivom *Razbijanje atoma* (sl. 1) koja je do danas očuvana. Apstraktno djelo bilo je iznimno dobro prihvaćeno u javnosti, a radnici Instituta smatrali su kako je apstraktna freska kvalitetno oprimirala eksploziju oblika i čestica.⁷¹

Za ustanove kulturno-prosvjetnog karaktera iznimno je važan bio razvitak kulture čitanja koji je doveo do porasta broja knjiga u knjižnicama i knjižarama, a time i do porasta izdavačke djelatnosti na području cijele Jugoslavije.⁷² Knjižare su bile vrlo frekventna mjesta, a za njihove potrebe adaptirani su brojni postojeći i izgrađeni novi prostori. Za interijer knjižare Mladost u Zagrebu projektanta Nevena Šegvića (1949.) Raul Goldoni napravio je *sgraffito* murale, a Tomislav Ostoja skulpturu.⁷³ Osobito je zanimljiva do danas očuvana freska koju je Mladen Veža 1964. godine napravio za uglovniciu Gospodarske sloge (1938. – 1939.), čiji je ulični lokal od 1957. do 1958. godine adaptiran za potrebe knjižare Nakladno-knjižarskog poduzeća Seljačka sloga, odnosno 1958. godine u lokal knjižarskog poduzeća Znanje prema projektu Zvonimira Marohnića.⁷⁴ U istočnom uglu prizemnog, uličnog prostora, naslikao je fresku pod nazivom *Povijest papira i tiskarstva* (sl. 2). U pojednostavljenim, figurativnim i koloristički naglašenim narativnim sekvencijama predstavio je povijest od prvih pojava papira za pisanje u Kini oko 105. godine do svakodnevne primjene i važnosti tiska sadašnjosti oko 1956. godine.⁷⁵ Iako je

- 1 Edo Murtić, *Razbijanje atoma*, freska, 1953., Institut Ruđer Bošković, Zagreb (foto: Patricia Počanić, 2019.)

Edo Murtić, *Splitting Atoms*, fresco, 1953, Ruđer Bošković Institute, Zagreb (photo: Patricia Počanić, 2019)

tema bila relativno česta u jugoslavenskom poratnom zidnom slikarstvu, osobito je zanimljiva u kontekstu kulturne politike, odnosno narodnog prosvjećivanja i rješavanja krize nestašice papira kojom se bavio Agitprop.⁷⁶

Osim što je država preko otkupnih komisija kontinuirano otkupljivala djela suvremene likovne umjetnosti u svrhu dopune fondusa muzejskih i galerijskih ustanova, vlast je naručivala i monumentalna djela kako bi dodatno oprimirala izložene predmete i pridodala umjetničku vrijednost postavu.⁷⁷ Tako je u Domu likovnih umjetnika u Zagrebu koji je 1950-ih godina adaptiran i pretvoren u Muzej narodnog oslobođenja, a 1955. godine otvoren pod nazivom Muzej narodne revolucije, Edo Murtić napravio zidni oslik monumentalnih dimenzija.⁷⁸ Osim murala Ede Murtića, u zgradi

se nalazio i reljef Vojina Bakića s Titovim portretom, a pri realizaciji postava sudjelovali su i Goranka Vrus Murtić te Stevan Luketić.⁷⁹ Murtićev *sgraffito* napravljen je u povodu Šestog kongresa KPJ 1952. godine i otvorenja izložbe *NOB u Hrvatskoj*.⁸⁰ Mural (sl. 3) je imao tri tematska segmenta: pripremu za Narodnooslobodilačku borbu, borbu protiv fašističkih okupatora (što je osim jasnih fašističkih obilježja, dopunjeno i natpisom godina 1941. – 1945.) te proslavu radničkog samoupravljanja s ispisanim datumom, 26. lipnja 1950., usvajanja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima.⁸¹ Mural je bio jedan od prvih monumentalnih primjera komemoriranja nedavne prošlosti i promicanja nove ideologije na području Hrvatske. U adaptaciji prostora 1990-ih mural je bio zaklonjen pregradnim zidom, u obnovi 2002. godine je uklonjen, ali ne i sačuvan.⁸² Zdravstvene institucije također su bile opremane. Funkcija likovnih djela bila je dopuniti novogradnju, kao u slučaju negativno ocijenjenog postavljanja skulpture *Majka i dijete* Dušana Džamonje na krov hvaljenog jednokatnog volumena Centra

za zaštitu majke i djeteta u Zagrebu (1956.)⁸³ ili dekorirati interijer objekta kao u Domu narodnog zdravlja Peščenica u Zagrebu (1960.) gdje je Lidija Laforest izradila apstraktne zidne oslike. Rasprave o suvremenom likovnom izrazu i sintezi umjetnosti velikim su se dijelom povele oko ostvarenja za ugostiteljske objekte, među kojima su prevladavali zidni oslici. Brojni autori u periodici su prepoznali revitalizaciju zidnog slikarstva, a Radoslav Putar naveo je kako se kao „žarišno polje borbe za osvajanje suvremenih, ali i ponavljanje prošlih sadržaja i formi (novih i starih sredstava oblikovanja) javlja upravo zidno slikarstvo u interijeru”.⁸⁴ Tijekom 1950-ih i 1960-ih naručena su likovna djela za zagrebačke interijere poput fresaka Ede Murtića u Ritz Baru (1953.) i Kazališnoj kavani (1953.), koje su izazvale brojne rasprave o Murtićevu slikarstvu i ulozu likovnog djela u interijeru javnog prostora,⁸⁵ djela za Neboder u Ilici 1a (1957. – 1959.), oslika interijera ugostiteljskih objekata Caffeteria i Turist (1962.), fresaka karikatura Zlatka Boureka i Ota Reisingera u kavani Jazavac (poslije Kerempuh) (1964.) i dr. Primjer iličkog Nebodera (1957. – 1959.) bio

- 2 Mladen Veža, *Povijest papira i tiskarstva*, freska, 1964., lokal knjižarskog poduzeća Znanje (danas KGZ – Knjižnica Medveščak, Odjel za djecu i Odjel za mlade), Zagreb (foto: P. Počanić, 2019.)

Mladen Veža, *History of Paper and Printing*, fresco, 1964, bookselling shop Znanje (today Zagreb City Libraries – Library Medveščak, Children's Section and Young Adults Section), Zagreb (photo: P. Počanić, 2019)

- 3 Edo Murtić, zidni oslik izveden za izložbu povodom Šestog kongresa KPP, *sgraffito*, oko 1952., Muzej narodnog oslobođenja/ Muzej narodne revolucije (danas Dom hrvatskih likovnih umjetnika), Zagreb preuzeto iz: *Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović: 1938. – 2003.*

Edo Murtić, mural made for the exhibition on the occasion of Sixth Congress of the Communist Party of Yugoslavia, *sgraffito*, c. 1952, Museum of National Liberation/Museum of the People's Revolution (today Home of the Croatian Association of Artists), Zagreb source: *Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović: 1938. – 2003.*

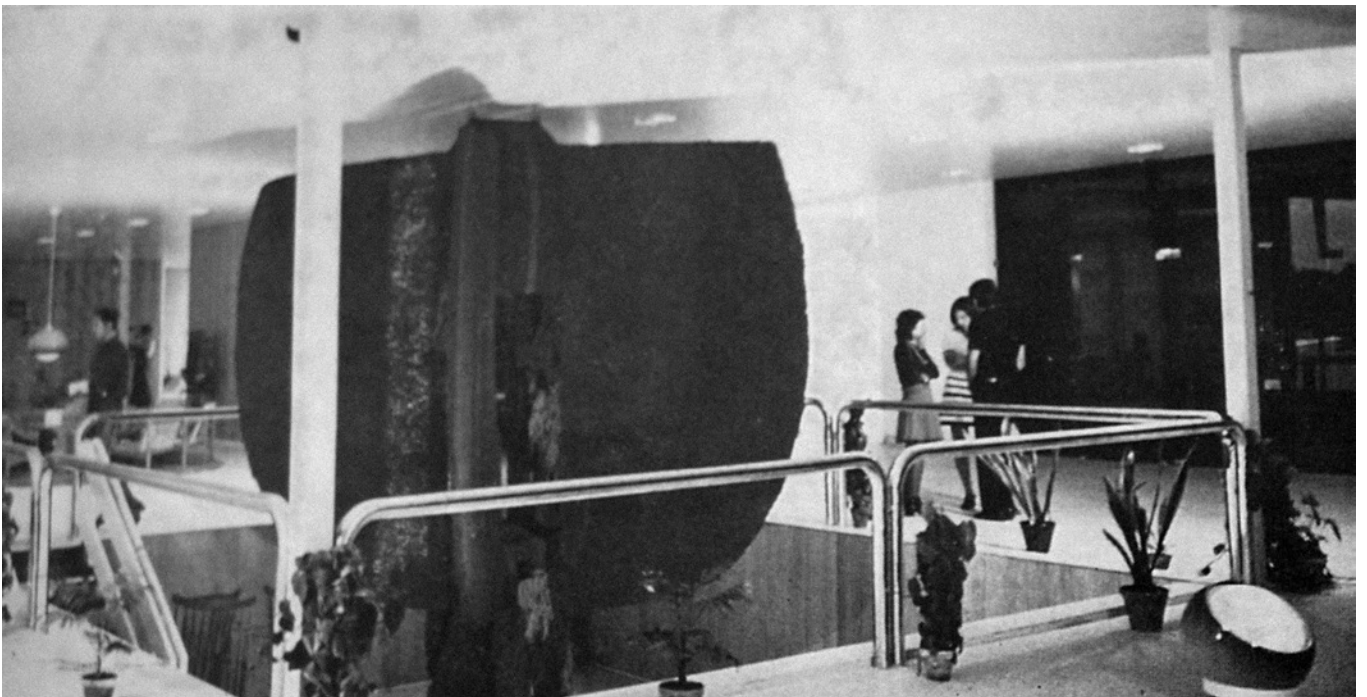
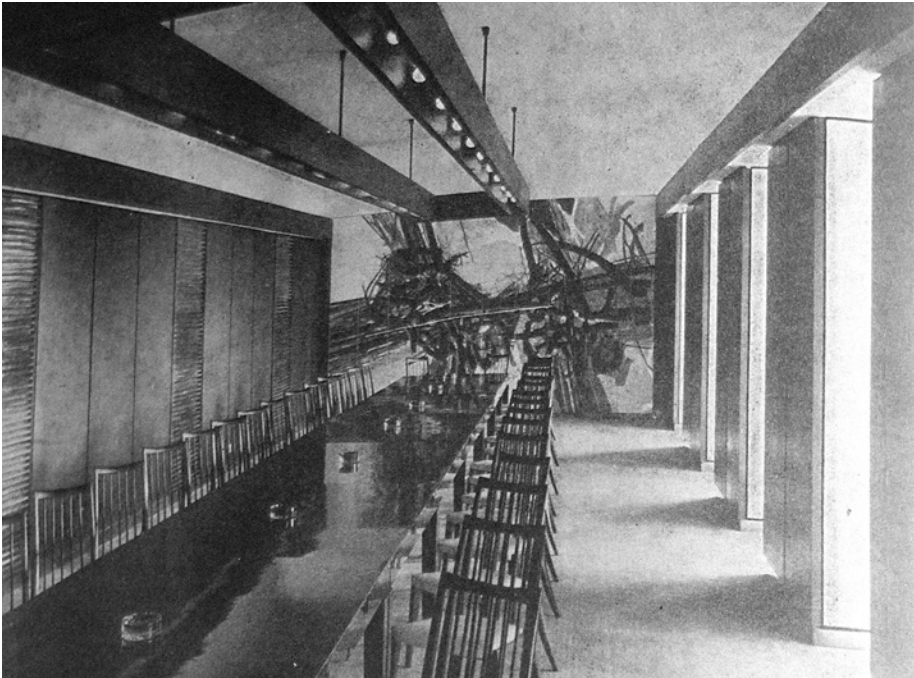

4 Edo Murtić, reljefi na zidu, unutrašnjost lokala Centroturista, prizemlje Nebodera u Ilici 1a, Zagreb preuzeto iz: *Arhitektura* 1-3 (1960.)

Edo Murtić, wall relief, interior of Centroturista shop, ground floor of the skyscraper in 1a Ilica Street, Zagreb source: *Arhitektura* 1-3 (1960)

je posebno zanimljiv jer su likovna djela u lokalima Nebodera – crvena stijena i oslik Ede Murtića u prizemlju, Murtićeve glazirane ploče u lokalima Centroturista (sl. 4), Murtićev oslik stropa u kavani Neboder, metalni reljefi u Centroturistu i skulptura Vojina Bakića *Razlistana forma* u kavani, *sgraffito* Raula Goldonija, namještaj Bernarda Bernardija – poslužili Andriji Mutnjakoviću u aktualizaciji problema izdvajanja postotka za umjetnost iz investicijskih fondova te spomenute Preporuke (1958.). Budući da je bila riječ o većem broju umjetnika i projekatana koji nisu od početka zajednički radili na integriranom konceptu interijera i eksterijera, Mutnjaković je smatrao kako je došlo do profanacije ideje sinteze, ali i kako su ovaj interijer i rasprava važni kao društvena refleksija i utjecaj na druge zagrebačke interijere.⁸⁶

Likovna djela pretežito modernističkog izraza naručivala su se i otkupljivala za interijere turističkih objekata što je bilo uvjetovano turističkim procvatom i kulturnom politikom Jugoslavije koja je ipak, očekujući i brojne turiste zapadnih zemalja, odlučila prezentirati umjetnost modernističkih tendencija. Turistički procvat i izgradnja hotelskih kompleksa koji su uslijedili 1950-ih i 1960-ih proizašli su iz novog shvaćanja slobodnog vremena – 1946. godine u Jugoslaviji je zakonom definirano da radnik ima pravo na plaćeni godišnji odmor, a 1965. godine uveden je regres za godišnji odmor kao novi oblik poticanja domaćeg turizma što je dovelo do ekspanzije turističke industrije u sljedećim desetljećima.⁸⁷ U tripartitnoj podjeli vremena radničkog naroda slobodno vrijeme i turizam postali su dio životnog standarda. U tom kontekstu grade se brojni hoteli i hotelski kompleksi kao što su hotel Jadran u Rijeci (1965.) (sl. 5), Ambasador u Opatiji (1966.), Solaris pokraj Šibenika (1967.), Marko Polo u Korčuli (1967.), Neptun u Poreču (1968.) i četiri hotela Lotos Plave Lagune pokraj Poreča (oko 1967.), turistički kompleks Ad Turres u Crikvenici (1969.), hotel Kristal u Poreču (1970.), Punta Skala u Petrcanima (1970.) (sl. 6), Libertas u Dubrovniku (1971. – 1972.), Haludovo na Krku (1968. – 1970.) i brojni drugi gdje su umjetnici poput Jagode Buić, Josipa Diminića, Dušana Džamonje, Otona Glihe, Raula Goldonija, Frane Kršinića, Vaska Lipovca, Ede Murtića, Zlatka Price za te prostore osmislili različita skulpturalna i slikarska djela na poziv arhitekata, dizajnera interijera i državnih poduzeća te u dogovoru s njima.⁸⁸

- 5 Edo Murtić, emajl u banquet-sali, Hotel Jadran, Rijeka
preuzeto iz: *Arhitektura 90* (1965.)

Edo Murtić, banquet hall vitreous enamel, Hotel Jadran, Rijeka
source: *Arhitektura 90* (1965)

- 6 Jagoda Buić, tapiserija u holu, Turističko naselje Punta
Skala, Petrčane, 1970.
preuzeto iz: *Čovjek i prostor 236* (1972.)

Jagoda Buić, lobby tapestry, Tourist village Punta Skala,
Petrčane, 1970
source: *Čovjek i prostor 236* (1972)

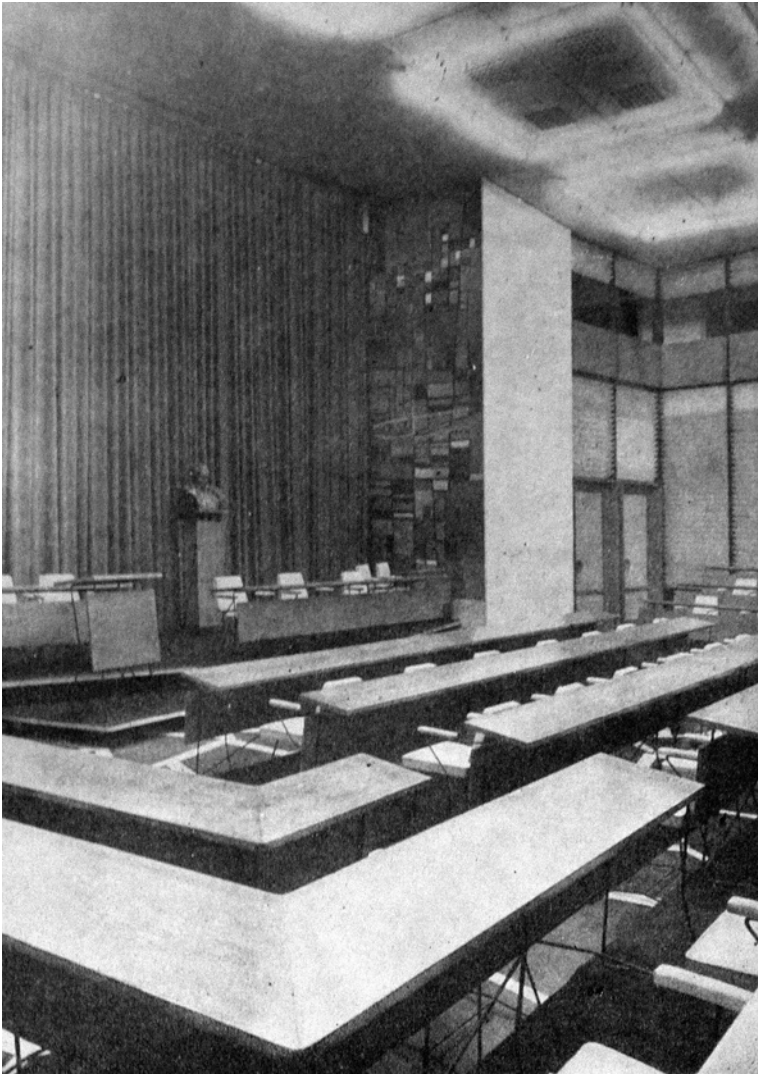
- 7a Mural Zlatka Price u salonu drugog razreda
Glavnog kolodvora, Zagreb
preuzeto iz: *Arhitektura* 5-6 (1953.)

Zlatko Prica's mural in the 2nd class waiting hall at the
Central railway station, Zagreb
source: *Arhitektura* 5-6 (1953)

- 7b Aleksandar Srnec, detalj vitrine u salonu drugog
razreda Glavnog kolodvora, Zagreb
preuzeto iz: *Arhitektura* VII/5-6 (1953.)

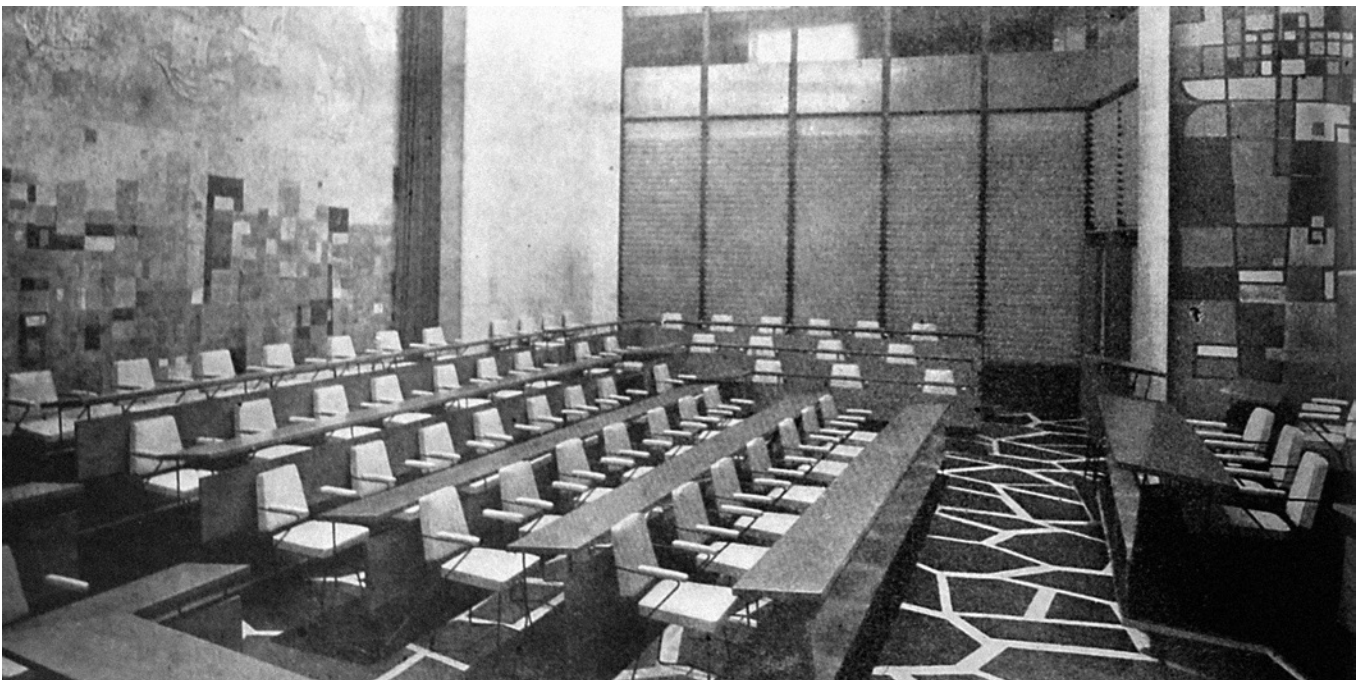
Aleksandar Srnec, detail of a showcase in the 2nd class
waiting hall at the Central railway station, Zagreb
source: *Arhitektura* 5-6 (1953)

- 8 Vladimir Udatny, *Rijeka i zlatne lade*, zidni oslik, 1954., zgrada Gradskog narodnog odbora i Gradske vijećnice, Rijeka
preuzeto iz: *Mozaik 5* (1955.)

Vladimir Udatny, *Rijeka and Golden Boats*, mural, 1954, City people's committee and City Hall building, Rijeka
source: *Mozaik 5* (1955)

- 9 Stevan Luketić, metalni reljef, 1968., Zgrada društveno-političkih organizacija, danas zgrada Ministarstva mora, prometa i infrastrukture, Zagreb (foto: P. Počanić, 2018.)

Stevan Luketić, metal relief, 1968, Social and political organizations building, today Ministry of the Sea, Transport and Infrastructure, Zagreb (photo: P. Počanić, 2018)

Kako je definirano Preporukom (1958.), naručivala su se i likovna djela za objekte namijenjene prometu, poput murala Ede Murtića, zidnog oslika Zlatka Price (sl. 7a), turističkog panoa Ivana Pichelja te vitrine Aleksandra Srneca (sl. 7b) u salonu drugog razreda Glavnog kolodvora u Zagrebu (1953.). Poštanski ured na riječkom Korzu imao je zidove obložene mozaikom Ede Murtića (1967.), a u poštanskom uredu u Poreču (1968.) mozaik je ostao očuvan. Opremani su i prostori banaka i štedionica poput Štedionice KBZ Zlatarevo zlato (dovršena 1971.).

Iako su sve navedene građevine i umjetnička djela financirana ili sufinancirana iz državnog proračuna, osobito su zanimljivo područje otkupljena i naručena ostvarenja za administrativno-upravne zgrade republičkih, gradskih i drugih tijela. Velikim dijelom za zgrade administrativno-upravnih

tijela otkupljivani su portreti i biste političara i državnih dužnosnika. Tako je Uprava za organizaciju odmora radnika i službenika pri Centralnom odboru Saveza sindikata Jugoslavije (COSSJ) 1951. godine direktno od Marijana Detonija naručila portret Otokara Keršovanija, ulje na platnu velikih dimenzija, za svoj Dom odmora Otokar Keršovani u Opatiji.⁸⁹ Pavle Gregorić, ministar-predsjednik Komiteta za narodno zdravlje i socijalnu politiku, unaprijed se dogovorio s Antunom Augustinčićem o izradi i cijeni biste Josipa Broza Tita za svoj ured, uz naknadno odobrenje komisije republičkog savjeta.⁹⁰ Preko ULUH-a 1951. godine Narodni odbor grada Zagreba naručio je za Staru gradsku vijećnicu dva portreta, predsjednika Vlade Vladimira Bakarića i predsjednika Prezidijuma Sabora NRH Karla Mrazovića Gašpara.⁹¹

Posebno su zanimljiv segment likovna djela naručena i promišljena u kontekstu sinteze umjetnosti za adaptirane i novoizgrađene objekte najviše gradske i republičke razine. Natječaj za idejno i urbanističko rješenje zgrade Narodnog odbora grada Zagreba raspisan je 1956. godine, na kojemu je prvoplasirani rad bio projekt Kazimira Ostrogovića.⁹² Za realizirani središnji dio s kompleksom Gradske vijećnice za smještaj pojedinih

- 10 Zlatko Prica, zidna kompozicija – mozaik, 1968., Zgrada društveno-političkih organizacija, danas zgrada Ministarstva mora, prometa i infrastrukture, Zagreb (foto: P. Počanić, 2018.)

Zlatko Prica, wall composition – mosaic, 1968, Social and political organizations building, today Ministry of the Sea, Transport and Infrastructure, Zagreb (photo: P. Počanić, 2018)

sekretarijata NOGZ-a otkupljena su brojna slikarska djela Marijana Detonija, Eugena Felleri, Otona Glihe, Krsta Hegedušića, Mile Kumbatović, Ivana Lovrenčića, Ede Murtića, Otona Postružnika, Nikole Reisera, Frane Šimunovića te skulpture Dušana Džamonje, Ive Lozice, Branka Ružića i brojnih drugih, a u uređenom vanjskom dijelu prizemlja postavljena je nagrađena skulptura Branka Ružića pod nazivom *Korablja* (1966.). U slučaju riječke Gradske vijećnice, likovna djela naručena su za postojeću, adaptiranu zgradu. Tijekom 1954. godine obnovljen je interijer Gradske štedionice, poslije Banco di Roma (1912. – 1914.), prema projektu Franje Tišine za kancelarije Gradskog narodnog odbora i Gradske vijećnice.⁹³ U dvorani za 137 odbornika, na središnjem polukružnom zidu preko puta predsjedništva, nalazi se freska riječkog slikara Vladimira Udatnyja *Rijeka i zlatne*

lađe (sl. 8), izvedena u kazeinu i zlatu, kao koloristički naglasak cijele vijećnice.⁹⁴

Najviše priznanje apstrakciji, sinteznom promišljanju ambijenta te izdvajanju sredstava iz investicijske gradnje za likovna djela bilo je ostvareno u Zgradi društveno-političkih organizacija (zgradi CK SKH-a, tzv. Kockici). Unatoč negativnim stavovima prema apstrakciji izraženim u brojnim javnim govorima Josipa Broza Tita tijekom 1960-ih, na najvišoj republičkoj razini, u reprezentativnom sjedištu CK SKH-a, Glavnog odbora SSRNH, Gradskog komiteta SKH, Gradskog odbora SSRNH izgrađenom prema projektu Ivana Vitića (1961., 1964. – 1968.) 1968. godine realizirana su apstraktna djela monumentalnih dimenzija čime su apstrakcija i nove neimitativne umjetničke tendencije potvrđene kao politički reprezentativne, u skladu s likovnim rješenjima za zgradu Saveznog izvršnog veća u Beogradu. U atriju zgrade nalazi se apstraktno-ekspresionistički mozaik Ede Murtića, a umjetnik je realizirao i oslik u tehnici emajla na stropu blagovaonice. Djela monumentalnih razmjera realizirana su za veliku dvoranu za sastanke u kojoj je sa sjeverne strane izvedena monumentalna kompozicija metalnih reljefa Stevana Luketića (sl. 9), a s južne koloristički kontrapunkt,

11 Jagoda Buić, tapiserija, 1968., Zgrada društveno-političkih organizacija, danas zgrada Ministarstva mora, prometa i infrastrukture, Zagreb (foto: P. Počanić, 2018.)

Jagoda Buić, tapestry, 1968, Social and political organizations building, today Ministry of the Sea, Transport and Infrastructure, Zagreb (photo: P. Počanić, 2018)

mozaik Zlatka Price (sl. 10). U dvorani je i danas postavljena apstraktna tapiserija Jagode Buić (sl. 11). U zgradi je bila postavljena i metalna tapiserija Dušana Džamonje.⁹⁵ Zanimljivo je da se u svečanoj dvorani nalazi apstraktna kompozicija Stevana Luketića čije radove otkupna komisija pri Republičkom sekretarijatu za kulturu SRH nije otkupljivala četiri godine prije, kada je odlučeno da se zbog niza Titovih istupa protiv apstrakcije neće otkupljivati apstraktna djela tijekom 1963. i 1964. godine.⁹⁶

Javne narudžbe i otkupi likovnih djela za interijere javnih institucija na području Hrvatske 1950-ih i 1960-ih predstavljaju umjetnički, ideološko-politički i kulturološki dinamično područje. U prvoj fazi od 1945. do 1951./1952. godine, nazivanoj još i razdobljem agitpropovske kulture, jugoslavenska kulturna politika provodila je strogi nadzor i pojačani ideološki pritisak na područje kulture što se odrazilo na produkciju, otkupe i narudžbe likovnih djela – osobito tijekom 1948. i 1949. godine, kada su velikim dijelom otkupljivana i naručivana djela koja su odražavala odanost Partiji i ideji, kao i povezanost svih naroda, odnosno djela čija je angažirana poruka bila jasno interpretirana. U drugoj fazi jugoslavenske kulturne politike, koja je nastupila nakon privremenog prestanka rada Agitpropa (do ponovnog aktiviranja Ideološke komisije) i u skladu s počecima liberalizacije i popuštanja ideološkog pritiska početkom 1950-ih, nastupilo je razdoblje individualizacije umjetničkog izražaja, a na likovnoj sceni pojavila su se različita umjetnička djela umjerenih i radikalnih modernističkih tendencija koja će, unatoč brojnim raspravama i otporu, naići na potporu države posredstvom izložaba, stipendija, javnih otkupa i narudžbi. Tijekom 1960-ih kulturna politika zemlje kao i politička događanja u prvoj polovini desetljeća uvjetovat će zabranu otkupa i narudžbi djela apstraktne umjetnosti, a u drugoj polovini institucionalno i financijski poticati razvoj umjetnosti modernističkih tendencija. Oko 1963. i 1964. godine u vrijeme privremenog zahlađenja na relaciji Washington – Beograd i poboljšanja odnosa s Moskvom, Tito i dio partijskog vrha glasno su se protivili inozemnim utjecajima, produkciji i otkupu apstraktnih djela te zastupali povratak „ispravljanju” krivih tekovina suvremene umjetnosti. Unatoč opiranju političkog vrha, apstrakcija je potvrđena kao politički reprezentativna u

najvišim državnim izvršnim tijelima, a njezine su kvalitete koje je politički vrh katkad shvaćao kao dekorativne, bile temelj oblikovanju interijera brojnih javnih objekata. Kulturna politika Jugoslavije, a time i procesi javnih otkupa i narudžbi uvelike su ovisili o revitalizaciji međuratnog umjetničkog pluralizma, poslijeratnoj rekonstrukciji modernizma, o vanjskopolitičkim događanjima, ali i o višestrukoj reorganizaciji državnih upravnih tijela i institucionalizaciji procesa narudžbi i otkupa umjetnina posredstvom državnih upravnih tijela za područje umjetnosti i kulture, komisija, žirija, fondova i institucija, strukovnih umjetničkih udruženja, organizacija i zadruga te zakonskih i podzakonskih akata.

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2018-01-9364 *Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas*.

BILJEŠKE

- 1 Kulturna politika Jugoslavije od 1945. do 1963. i djelovanje brojnih državnih ustanova koje su imale utjecaj na likovne umjetnosti istraženi su u: Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije: 1946.-1963.* (Beograd: Službeni glasnik, 2013.). Kulturna politika NR Hrvatske u razdoblju od 1945. do 1952. godine istražena je u: Suzana Leček, „Likovna umjetnost u društvenom životu Hrvatske 1945.-1947.“ *Časopis za suvremenu povijest* 1-2 (1990.): 131-156; Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti* (Zageb: Matica hrvatska, 2013.); Katarina Spehnyak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.-1952.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.). O istom razdoblju u jugoslavenskom i srpskom kontekstu vidi: Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945.-1952.* (Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988.). Kulturna politika i kontekst umjetnosti i kritike 1950-ih i 1960-ih istraženi su u: Ljiljana Kolečnik, *Između Istoka i Zapada: hrvatska umjetnost i likovna kritika 50-ih godina* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006.); Ljiljana Kolečnik, „Konfliktne vizije moderniteta i poslijeratna moderna umjetnost,“ u *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.-1974.*, ur. Ljiljana Kolečnik (Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, 2012.), 127-207. O sintezi umjetnosti i dizajnu 1950-ih i 1960-ih u Hrvatskoj vidi: Jasna Galjer, *Dizajn pedesetih u Hrvatskoj: od utopije do stvarnosti* (Zagreb: Horetzky, 2004.). O povijesti ULUH-a i kulturnoj politici udruženja vidi: Ana Šeparović, „U znaku totalitarizma,“ u *150 godina Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Umjetnost i institucija: 1868.-2018.*, ur. Irena Kraševac (Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za povijest umjetnosti, 2018.), 175-199; Ana Šeparović, „Razdoblje tranzicije. ULUH tijekom 1950-ih i 1960-ih,“ u *150 godina Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Umjetnost i institucija: 1868.-2018.*, ur. Irena Kraševac (Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za povijest umjetnosti, 2018.), 203-223. Cjelovit povijesni pregled Hrvatske u Jugoslaviji: Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.). Preporuka Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umetnosti u investicionoj izgradnji (1958.) predstavljena je u tekstovima: Tihana Hrstar, „Izdvajanje postotka graditeljskih investicija za umjetničke intervencije. Inicijative i propisi druge polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj i svijetu,“ *Prostor I (LV)/26* (2018.): 68-81; Ana Šeparović, „Od 'sinteze likovnih umjetnosti' do Zagrebačkoga salona: prilog poznavanju djelovanja ULUH-a 1960-ih,“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018.): 167-178.
- 2 Dimić, *Agitprop*, 36-39.
- 3 Tatjana Šarić, „Agitprop i Matica hrvatska,“ u *Enciklopedija Matice hrvatske 1 (A-G). Iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske 1842.-2014.*, ur. Igor Zidić, Jelena Hekman, Ivica Matičević (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 39-46; Najbar-Agičić, *Kultura*, 32.
- 4 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 299.
- 5 Arhiv Jugoslavije, Beograd, *Fond 314. Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ (1946.-1948.)* (dalje A1-314), fasc. 11, Dopis ULUH-a Komitetu za kulturu i umetnost Vlade FNRJ - otkup s IV. izložbe ULUH-a, 21. prosinca 1948.
- 6 Prve naznake popuštanja ideološkog pritiska nastupile su tek krajem 1949. godine referatom *O našoj kritici* Petra Šegedina na Drugom kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Zagrebu, kada je naznačena potreba za demokratizacijom i slobodom umjetničkog stvaralaštva.

- Zaključcima III. plenuma CK KPJ, održanog u prosincu 1949. godine, deklarativno je napušten sovjetski kulturni utjecaj, a referatom Milovana Dilasa Partija se založila za liberalizaciju, debirokratizaciju i decentralizaciju djelovanja na području kulture. Strukovna udruženja, koja su bila od interesa pri provođenju nadzora nad umjetničkim djelovanjem, osudila su sovjetski model referatom *Riječ o kritici i organizaciji kritike* Krste Hegedušića na godišnjoj skupštini ULUH-a u Zagrebu (1950.), a na Četvrtom plenumu CK KPJ (3. – 4. lipnja 1951.) istaknuto je kako nije nužno pratiti stroge naputke države. Simbolički kraj borbe protiv socrealizma i sukoba na ljevici zaključio je govor Miroslava Krleže održan 5. listopada 1952. godine na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Ljubljani.
- 7 Najbar-Agičić, *Kultura*, 41; Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 343.
 - 8 Na federativnoj razini prvo administrativno-upravno tijelo za područje kulture bilo je Povereništvo za prosvetu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (1943. – 1945.); uspostavom DFJ-a 7. ožujka 1945, nadzor nad stvaralaštvom i organizacijom kulturno-umjetničkog života preuzelo je Ministarstvo prosvjete (1945. – 1946.); uspostavom FNRJ-a te je poslove preuzeo Komitet za kulturu i umjetnost (1946. – 1948.); centralizacijom državne uprave osnovano je Ministarstvo za nauku i kulturu Vlade FNRJ (1948. – 1950.); postupnom liberalizacijom i decentralizacijom kako bi se stvorili povoljni uvjeti za provedbu Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima poslove je preuzeo Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ (1950. – 1953.); ponovnom organizacijom uprave svi poslovi prešli su pod mjerodavnost novoosnovanog Saveznog izvršnog vijeća (stv), odnosno Sekretarijata prosvjete u administraciji Saveznog izvršnog veća (1953. – 1956.); poslove za kulturu nakon toga je preuzeo Sekretarijat izvršnog veća za prosvjetu i kulturu (1956. – 1962.); reorganizacijom stv-a početkom 1960-ih poslove je preuzeo Odbor za prosvjetu i kulturu (1962. – 1963.); novim Ustavom, donesenim 7. travnja 1963. godine, poslovi Sekretarijata prešli su pod mjerodavnost Saveznog sekretarijata za prosvjetu i kulturu (1962. – 1970.), a početkom 1970-ih te će poslove preuzeti Savezni komitet za nauku i kulturu. Vidi: Doknić, *Kulturna politika*, 125; Ivan Hofman, „Komitet za kulturu i umjetnost pri Vladi FNRJ (Ustanova i njena arhivska građa),” *Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije* 2 (2001.): 42–48.
 - 9 Hofman, „Komitet,” 43.
 - 10 Hofman, „Komitet,” 44.
 - 11 Doknić, *Kulturna politika*, 136, 139.
 - 12 Ivan Hofman, „Savet za nauku i kulturu vlade FNRJ 1950.–1953. Ustanova i njena arhivska građa,” *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore* 1–2 (2006.): 23–24.
 - 13 Arhiv Jugoslavije, Beograd, *Fond 319 – Savezni savet za obrazovanje i kulturu (1967. – 1961.)* (dalje AJ-319), fasc. 4, Izvještaj o radu Fonda za unapređenje likovne umjetnosti Moša Pijade u 1967. godini, 1967., 1, 9; AJ-319, fasc. 28, Informativni bilten Saveznog saveta za obrazovanje i kulturu, Beograd, IX/5 (1969.), 64.
 - 14 U prvoj poslijeratnoj vladi Hrvatske, od travnja 1945. godine za područje kulture bilo je mjerodavno Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske, zatim Ministarstvo za nauku i kulturu (1950.), Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu (1951.), Savjet za kulturu i nauku (1956. – 1961.) i Savjet za kulturu (1961. – 1963.), Republički sekretarijat za kulturu Savezne Republike Hrvatske (1963. – 1965.) te Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu (1965. – 1979.). Vidi: Egon Kraljević, *Sumarni inventarni fond Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske (1945. – 1951.)* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.), 6, 14; Marina Selnik, *Sumarni inventar za fond Savjet za kulturu i nauku NRH (1956. – 1961.)* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, s. d.), 5, 6; Inga Kraljević, *Sumarni inventar za fond Republički sekretarijat za kulturu SRH (1963. – 1965.)* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.), 5.
 - 15 U strukturi Ministarstva nalazio se Odsjek za likovne umjetnosti koji je provodio sljedeće poslove: „rukovodio i koordinirao likovni život u suradnji sa Savjetom za likovne umjetnosti, Udruženjem likovnih umjetnika i ostalim stručnim ustanovama, rukovodio i nadzirao rad pokrajinskih galerija, organizirao republičke centralne izložbe, strane likovne izložbe, sudjelovao u savezним (jugoslavenskim) i međunarodnim likovnim izložbama, rukovodio masovnim tečajevima likovnih umjetnosti i raspisivao republičke natječaje za spomenike te imao rukovodeću ulogu u podizanju spomenika u suradnji sa Zemaljskim odborom Saveza boraca”. Vidi: Kraljević, *Fond (1945. – 1951.)*, 6.
 - 16 Arhiv Jugoslavije, Beograd, *Fond 317. Savet za nauku i kulturu vlade FNRJ (1945. – 1953.)* (dalje: AJ-317), fasc. 79, Problematika otkupa i narudžbi umjetnina, Zagreb, 14. lipnja 1950., 2.
 - 17 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Fond 1095. Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu (1951. – 1956.)* (dalje: HR-HDA-1095), kut. 78, Zapisnik sastanka Komisije za kupovanje radova likovne i primijenjene umjetnosti, 1951., 1–5.
 - 18 Kraljević, *Fond (1963. – 1965.)*, 6.
 - 19 Prema građi u: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Fond 1979.2. Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (1945. – 1992.)* (dalje HR-HDA-1979.2.), kut. 40.
 - 20 Doknić, *Kulturna politika*, 140.
 - 21 AJ-317, fasc. 79, Uredba o osnivanju i radu državnih majstorskih radionica likovnih umjetnosti, 29. svibnja 1947., 1–3. AJ-317-79, Pravilnik o organizaciji i radu državnih majstorskih radionica likovnih umjetnosti, 6. veljače 1948., 1–4.
 - 22 AJ-317, Fasc. 79 (bilj. 21), 2. Sjedište zagrebačkih radionica bilo je u zgradi Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu do 1950. godine kada se grade novi ateljei, prostori za radionice Augustinčiću, Hegedušiću i Radaušu. Vidi: Leonida Kovač, „Jesmo li još uvijek moderni?,” u *Refleksije vremena 1945.–1955.*, katalog izložbe (12. prosinca 2012. – 10. ožujka 2013.), ur. Jasmina Bavoljak (Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, 2013.), 271. Maro Grbić, „Majstorske radionice likovnih umjetnosti u Zagrebu od 1948. do 1983.,” u *Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske. Zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovića” održanog 2012. godine*, ur. Dino Milinović, Ana Marinković, Ana Munk (Zagreb: Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; FF press, Zagreb, 2014.), 181.
 - 23 AJ-317, fasc. 79, Sistem visokih škola likovnih umjetnosti u FNRJ, 1949., 1.
 - 24 AJ-317, fasc. 79, Podaci o Savezu likovnih umjetnika Jugoslavije, 1949., 1.
 - 25 Društvo je 1883. godine promijenilo ime u Društvo za umjetnost i umjetni obrt, 1895. godine ponovno u Društvo umjetnosti, 1905. godine u Hrvatsko društvo umjetnosti, od 1929. Hrvatsko društvo umjetnosti Strossmayer. Vidi: Leček, „Likovna umjetnost,” 131–156.; Olga Maruševski, *Društvo umjetnosti: 1868. – 1879. – 1941.: Iz zapisaka Hrvatskog društva likovnih umjetnika* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2004.); Marijana Jukić, „Hrvatsko društvo likovnih umjetnika – 135 godina promicanja kulture i umjetnosti,” *Arhivski vjesnik* 58 (2015.): 209–227, 217.
 - 26 Leček, „Likovna umjetnost,” 134.

- 27 Jukić, „135 godina,” 191.
- 28 Šeparović, „U znaku totalitarizma,” 185.
- 29 Šeparović, „Razdoblje tranzicije,” 203.
- 30 Svi članovi ULUH-a ujedno su bili i članovi SLUJ-a, a neki od njih bili su i članovi državne i gradske uprave, članovi Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, SK likovnih umjetnika Hrvatske itd. Vidi: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond 1732. Gradski komitet Saveza komunista Hrvatske Zagreb (1945.–1990.) (dalje: HR-HDA-1723), kut. 262, O radu SK likovnih umjetnika, 4. svibnja 1959.
- 31 Članovi: Edo Murtić, Tomislav Krizman, Branko Ružić, Oton Gliha, Marino Tartaglia, Mladen Veža, Vojin Bakić.
- 32 Žarko Domljan, „Otkupni salon LIKUM-a,” 15 dana IV/4 (1960.): 19; B. P., „Iskustva Galerije LIKUM,” *Čovjek i prostor* XI/135 (1964.): 4.
- 33 „Uputstvo o kupovanju radova likovne i primijenjene umjetnosti”, *Službeni list FNRJ*, VII/6 (1951.): 106–107.
- 34 „Uputstvo o kupovanju radova likovne i primijenjene umjetnosti”, *Službeni list FNRJ*, VII/6 (1951.): 106.
- 35 „Uputstvo o kupovanju radova likovne i primijenjene umjetnosti”, *Službeni list FNRJ*, VII/6 (1951.): 107.
- 36 Otkupe su izvršavali Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, Republički savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, Fond za unapređenje kulturnih djelatnosti, ali i otkupna komisija gradskog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti i, rjeđe, putem Sabora NRH/SRH, Izvršnog vijeća Sabora NRH/SRH, Sekretarijata za vanjske poslove, Saveza izvršnog vijeća SFRJ, JAZU, muzeji, galerije i škole likovnih i pridruženih umjetnosti za popunjavanje svojih zbirki, društvene organizacije za potrebe svojih ustanova i poduzeća te drugih republičkih i federativnih/saveznih institucija, poduzeća i umjetničkih i kulturnih institucija.
- 37 Iako je, osobito u ranijem razdoblju, ministarstvo imenovalo komisije, otkupna komisija pri Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu NRH 1953. godine birala se na Plenumu ULUH-a među članovima Udruženja. HR-1979.2, kut. 33, Plenum ULUH-a – dnevni red, 9. ožujka 1953., 1–4.
- 38 AJ-317, fasc. 79, Problematika otkupa i narudžbi umjetnina, Zagreb, 14. lipnja 1950., 2. Prioritetni red odnosio se na sljedeće institucije: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Ministarstvo za nauku i kulturu Vlade FNRJ, galerije i muzeji u Hrvatskoj te galerije i muzeji ostalih republika, Predsjedništvo Vlade, ostala ministarstva, Gradski narodni odbor Zagreb, ostale ustanove i organizacije, a prve tri institucije mogle su otkupiti djela prije formalnog otvorenja izložbe.
- 39 Josip Broz Tito, „Novogodišnja poruka predsjednika Tita,” *Borba* (1. i 2. siječnja 1963.), naslovnica; Josip Broz Tito, „O intelektualizmu i kvazi-umetnosti (iz govora na VII. Kongresu narodne omladine Jugoslavije, Beograd, 23. januar 1963.),” u *Josip Broz Tito: o umetnosti, kulturi i nauci*, ur. Miloš Nikolić (Subotica, Beograd: Minerva, 1978.), 43. Josip Broz Tito, „Drug Tito o kulturi: moramo stvarati jedinstvenu socijalističku kulturu. Razgovor predsjednika Tita s Predsjedništvom Saveza novinara Jugoslavije,” *Kulturni život: organ Kulturno-prosvetnog veća Jugoslavije* 1–2 (1963.): 13.
- 40 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Fond 1414. Republički sekretarijat za kulturu Socijalističke Republike Hrvatske (1963. – 1965)* (dalje HR-HDA-1414), Informacije o otkupu umjetnina iz sredstava republičkog sekretarijata za kulturu u razdoblju od 1. siječnja 1963. do 31. ožujka 1964. godine, Zagreb, kraj ožujka 1964., 2.
- 41 Ako je riječ o manjim otkupima, radove predlaže i ocjenjuje pomoćna komisija, a ako je riječ o većim otkupima ili narudžbama, mora biti uključen jedan predstavnik iz republičke komisije. Vidi: HR-HDA-1979.2, kut. 40, Zapisnik sastanka Komisije za otkupljivanje djela likovne i primijenjene umjetnosti pri Ministarstvu za nauku i kulturu NRH, 24. travnja 1951., 1–6.
- 42 Na primjer, 1962. godine delegati ULUH-a predstavnici u pojedinim organima društvenih i kulturnih ustanova – otkupna komisija pri Savjetu za kulturu NRH: Nikola Reiser, Vojin Bakić, Željko Janeš, Frano Šimunović, Ljubo Ivančić; otkupna komisiji NO grada Zagreba: Branko Ružić; Savjet za kulturu NRH: Vilko Šeferov; Savjet galerija JAZU: Vilko Šeferov; Savjet za kulturu NO grada Zagreba: Rudolf Sablić; Komisija za Nagrade grada Zagreba: Vojin Bakić, Slavko Šohaj; Prosvjetni Sabor Hrvatske: Frano Šimunović; Umjetnički paviljon: Josip Restek, Ante Starčević; Savjet ALU: Belizar Bahorić; Savjet majstorskih radionica: Ferdinand Kulmer. Vidi: HR-HDA-1979.2, kut. 40, Otkup radova u 1962. godini, 1962., bez paginacije.
- 43 Kolečnik, „Konfliktne vizije,” 133.
- 44 Prihvatanju nekonstruktivističkog pola apstrakcije svjedoči činjenica da je izložba *Doživljaji Amerike* odmah po Murtićevu dolasku iz SAD-a predstavljena u Zagrebu i Beogradu te institucionalizacija apstrakcije putem izložbe suvremenog slikarstva i kiparstva *Salon 54*, održane u Modernoj galeriji u Rijeci 1954. godine za koju Berislav Valušek navodi kako je izložba promišljanje potez vladajućih koji su dopustili privid deideologizacije umjetnosti. Vidi: Berislav Valušek, „Ideološki kontekst riječkih salona,” *Život umjetnosti* XXXVIII/71–72 (2004.): 125.
- 45 Više o sintezi likovnih umjetnosti: Galjer, *Dizajn pedesetih*; Kolečnik, „Konfliktne vizije,”; Jerko Denegri, *Umjetnost konstruktivnog pristupa: Exat 51 [i] Nove tendencije* (Zagreb: Horetzky, 2000.); Šeparović, „ULUH 1960-ih”.
- 46 Zdenko Kolacio aktualno je naveo primjer Beča gdje su u razdoblju od 1949. do 1959. godine vlast i poduzeća sklopila ugovore s umjetnicima koji su realizirali 1090 djela (95 sgrafitta, 432 mozaika, 268 reljefa, 153 skulpture, 27 zdenaca i 124 radova raznog karaktera) u javnim institucijama i u javnom prostoru. Vidi: Zdenko Kolacio, „Likovna djela u novim gradskim prostorima,” *Čovjek i prostor* X/125 (1963.): 8.
- 47 Kolečnik, „Konfliktne vizije,” 143–144.
- 48 Više u: Radoslav Putar, *Kritike, studije i zapisi 1950. – 1960.*, ur. Ljiljana Kolečnik (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, AICA Međunarodno udruženje likovnih kritičara – Hrvatska, 1998.).
- 49 Uputstvo je točno definiralo kako radove likovnih i primijenjenih umjetnosti mogu kupiti Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ (za potrebe saveznih uprava, ustanova i poduzeća pod privrednom upravom saveznih organa), zatim ministarstvo narodnih republika mjerodavno za pitanje nauke i kulture (za potrebe svih ostalih državnih upravnih ustanova i poduzeća), muzeji, galerije i škole likovnih i primijenjenih umjetnosti za popunjavanje svojih zbirki te društvene organizacije za potrebe svojih ustanova i poduzeća. „Uputstvo o kupovanju radova likovne i primijenjene umjetnosti”, *Službeni list FNRJ*, VII/6 (1951.): 106.
- 50 AJ-317, fasc. 78, Dopis Saveta za nauku i kulturu Vlade FNRJ Ministarstvu finansija FNRJ – Cene pribora i materijala za rad likovnih umjetnika, 12. listopada 1951., 1–3. AJ-317, fasc. 78, Dopis Saveta za nauku i kulturu Vlade FNRJ Ministru finansija drugu Dobrivoju Radosavljeviću, 13. kolovoza 1951., bez paginacije.
- 51 „Uputstvo o kupovanju radova likovne i primijenjene umjetnosti”, *Službeni list FNRJ*, VII/39 (1951.): 185–186.
- 52 AJ-317, fasc. 79, Osnovna uredba (tarifa za djela primijenjene umjetnosti), 1951., 1–30.

- 53 U slučaju Nacrta Pravilnika o otkupu i konkursima (1954.) o otkupima bi odlučivala odgovorna komisija od minimalno tri člana od kojih bi barem jedan trebao biti član SLUJ-a ili ULUH-a, ovisno o tome je li komisija federativnog ili republičkog karaktera. Nacrt Pravilnika o izradi umjetničkih radova javnog karaktera definirao je proces otkupa/narudžbe općim i javnim natječajem čiji su sastavni dijelovi definirani čl. 5 Pravilnika, ograničenim ili užitim javnim natječajem te neposrednom narudžbom od autora. Odluku ili preporuku i u ovom je slučaju donijela odgovorna komisija/žiri, a Pravilnikom je bila određena i maksimalna cijena naručenog rada koja bi u slučaju slikarskog djela najviše iznosila 300.000,00 dinara, a kiparskog 500.000,00 dinara. HR-HDA-1979.2, kut. 41, Korespondencija SLUJ - ULUH, Nacrt Pravilnika o otkupu i konkursima, Nacrt Pravilnika o izradi umjetničkih radova javnog karaktera, 19. studenog 1954., 1-3.
- 54 AJ-644, fasc. 9, Sastanak SLUJ-a - točke dnevnog reda, 17. svibnja 1956., 21. svibnja 1956., 28. svibnja 1956., 1-2.
- 55 Preporuka Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umetnosti u investicionoj izgradnji, Beograd, 1958. O Preporuci (1958.) pisala je Tihana Hrastar koja je proučila i propise i inicijative izdvajanja postotaka graditeljskih investicija za umjetničke intervencije u drugoj polovini 20. stoljeća na području Europe i SAD-a. Vidi: Hrastar, „Izdvajanje,” 68-81.
- 56 Investicijski programi trebali su predvidjeti uvjete realizacije likovnih djela, izbor umjetničkih radova trebao je biti proveden natječajem, a ocjenu projekata dao bi žiri (savjetodavna komisija) koji bi se sastojao od predstavnika investitora, urbanista i arhitekata, likovnih umjetnika, zainteresiranih organa za urbanističke poslove, kao i drugih javnih i kulturnih ustanova i organizacija, ako to zahtijeva namjena ili važnost objekta. U Preporuci je naglašena važnost neposredne suradnje projekatana i likovnih umjetnika na projektiranju radova likovne i primijenjene umjetnosti. Vidi: Preporuka Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umetnosti u investicionoj izgradnji (bilj. 55), bez paginacije.
- 57 Andrija Mutnjaković, „Teze za članak na temu SINTEZA,” *Čovjek i prostor* V/75 (1958.): 2-3; Andrija Mutnjaković, „Umjetnost i arhitektura,” *Čovjek i prostor* V/80-81 (1958.): 8.
- 58 Preporuka o otkupu dela likovne i primenjene umetnosti, Preporuka o podizanju javnih spomenika, Savet za kulturu Narodne Republike Srbije, Beograd, 1959., bez paginacije.
- 59 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Fond 1979.2. Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (1945. - 1992.)* (dalje HR-HDA-1979.2.), kut. 41, Korespondencija SLUJ - ULUH, Nacrt Pravilnika o izradi umjetničkih radova javnog karaktera, 19. studenoga 1954., 1-3.
- 60 Vidi: Preporuka Saveta za kulturu Narodne Republike Srbije o izvođenju i korišćenju radova i dela likovnih umetnosti u investicionoj izgradnji (bilj. 55), bez paginacije.
- 61 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 635.
- 62 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 267.
- 63 Doknić, *Kulturna politika*, 58.
- 64 Glavočić, *de Gauss*, 130.
- 65 Daina Glavočić, „Svečnjak na zidu: Djelić riječke povijesti zabilježen na zidovima osnovnih škola Nikola Tesla i Turnić,” *Sušačka revija* 66/67 (2009.) <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=66-67&C=17>; Članak (tekst uz slikovni prilog) iz hemeroteke Vilima Svečnjaka (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU) s oznakom Vjesnik u srijedu, 26.11.1952..
- 66 Glavočić, Daina. „Svečnjak na zidu: Djelić riječke povijesti zabilježen na zidovima osnovnih škola Nikola Tesla i Turnić,” *Sušačka revija* 66/67 (2009.) <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=66-67&C=17>
- 67 U eksterijeru su ostvarena i brojna druga djela, češće je dakako riječ o skulpturama ili zidnim reljefima poput reljefa Dušana Džamonje za ulazni zid Doma omladine u Beogradu (1964.) ili njegove metalne tapiserije posvećene žrtvama fašizma u Jasenovcu u Memorijalnom muzeju Spomen-područja Jasenovac (1968.), ali i nešto kasnijim skulpturalno-mozaičkim rješenjima Ede Murtića koji je u eksterijeru OŠ Dragutin Domjanić u Gajnicama u Zagrebu (1970.) realizirao u potpunosti apstraktno rješenje.
- 68 Organizirani su brojni masovni tečajevi - zdravstveni, općobrazovni, tečajevi za rukovoditelje i slično, što je uvjetovalo i smanjenje nepismenosti s 34,7% iz 1931. na 15,6% u 1948. godini. Vidi: Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 267.
- 69 Doknić, *Kulturna politika*, 60.
- 70 Osim hvaljenog interijera Bernarda Bernardija i kolor-plastike Zvonimira Radića, ispred zgrade postavljena je „prva plastika u novom Zagrebu”, skulptura *Moša Pijade* kipara Antuna Augustinčića. Skulptura je 1993. premještena na Bukovačku cestu u Zagrebu, ispred Doma zaklade Lavoslava Schwarza. K.M. (Klaudije Mirković), „Radničko sveučilište Moša Pijade u Zagrebu,” *Arhitektura* VII/3 (1953.): 31-36.
- 71 „Tvorničke hale kao likovni prostor: Razgovor sa slikarom Edom Murtićem,” *Vjesnik u srijedu* (21. listopada 1953.): 4.
- 72 Igor Duda, „Tata, kupi mi auto!,” u *Šezdesete u Hrvatskoj: mit i stvarnost*, ur. Vesna Ledić, Adriana Prlić, Miroslava Vučić (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Školska knjiga, 2018.), 62.
- 73 „Knjižara Mladost u Zagrebu,” *Arhitektura* VII/3 (1953.): 32-33.
- 74 Prema registru kulturnih dobara Ministarstva kulture Republike Hrvatske, kulturno dobro: Zagreb, Zgrada Gospodarske sloge s cjelovito uređenim i opremljenim interijerom knjižare Znanje d.d. u prizemlju, danas KGZ - Knjižnica Medveščak, Odjel za djecu i Odjel za mlade.
- 75 Povijest tiskarstva na Vežinoj fresci započinje od prvih pojava papira za pisanje u Kini oko 105. godine, nastavlja se prikazom načina korištenja papira u Egiptu i antičkoj Grčkoj, prizorima iz Europe gdje se papir nakon pergamenta počeo proizvoditi tek oko 1100. godine, prvih tvornica veće količine papira oko 1300. godine, Gutenbergova izuma te napokon svakodnevne primjene i važnosti tiska sadašnjosti oko 1956. godine.
- 76 Doknić, *Kulturna politika*, 79.
- 77 Jedan od takvih primjera je i Vojni muzej u Beogradu (opremanje Muzeja započelo je 1956. godine).
- 78 Trg i Meštrovićev paviljon tijekom povijesti mijenjali su više puta nazive i funkcije. Od 1949. do 1953. godine paviljon je nosio naziv Muzej narodnog oslobođenja, od 1953. do 1960. godine Muzej narodne revolucije, od 1960. do 1990. Muzej revolucije naroda Hrvatske. Godine 1951. prema zamisli Vjenceslava Richtera i Zadruga umjetnika primijenjenih umjetnosti „Sklad”, prostor je adaptiran te 1955. godine otvoren pod nazivom Muzej narodne revolucije.
- 79 „Katalog muzejskih zbirki, muzejskih izložbi i stalnih izložbi sadržajno vezanih uz radnički pokret, NOB i poslijeratnu socijalističku izgradnju na teritoriju SR Hrvatske,” *Muzeologija* 26 (1988.): 131.
- 80 Radovan Ivančević, Robert Šimrak, Zlatan Vrkljan, Andrija Mutnjaković, Fedo Vukić, Vatroslav Kuliš, (ur.), *Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović: 1938. - 2003.* (Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 2003.), 112.

- 81 Podaci o prikazu doneseni su prema malobrojnim objavljenim fotografijama i skicama koje se čuvaju u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Vidi: HPM 89317, Edo Murtić, skica za fresku, 1952., paus-papir, 983 x 1180 mm; HPM-C-3696, Edo Murtić, skica za fresku u MRNH-1, 1952., papir, tuš, pero, 420 x 600 mm; HPM-C-3697, Edo Murtić, skica za fresku u MRNH-2, 1952., papir, tuš, pero, 420 x 600 mm; HPM-C-3698, Edo Murtić, skica za fresku u MRNH-3, 1952., papir, tuš, pero, 600 x 840 mm.
- 82 Tijekom 1990-ih, što zbog težnje za adaptacijom prostora, što zbog otvorenog iskaza jedne ideologije, mural je bio prekriven pregradnim zidom. U postupku adaptacije prostora za potrebe HDLU-a, povratka interijera građevine u izvorno stanje prema zamisli Ivana Meštrovića te zbog smještaja murala na međukat Richterove adaptacije, mural je 2002. godine uklonjen, odnosno uništen. Jedna od posljednjih (video)dokumentacija rada zabilježena je u radu Igora Grubića 2000. godine, koji je za izložbu kustoskog kolektiva WHW Što, kako i za koga – povodom 152. godišnjice Komunističkog manifesta (15. lipnja – 10. srpnja 2000.) realizirao *site-specific* intervenciju *Bez naziva (Iza zavjese)*, otvorivši pogled prema prostoriji kroz pregradni zid koji je skrivao Murtićev mural.
- 83 Darko Venturini, „Centar za zaštitu majke i djeteta,” 15 dana IV/14 (1960.), 21; Andrija Mutnjaković, „Skulptura i arhitektura,” *Čovjek i prostor* V/82 (1959.): 7.
- 84 Kovač, „Jesmo li,” 275; Krsto Filipović, „Polemika o zidnom slikarstvu: Boja u sastavu arhitektonskog prostora,” *Vjesnik u srijedu* (2. prosinca 1953.): 2; Slobodan Garić, „Umetnost zida,” *Mozaik* II/3 (1953.): 17-19; Mića Bašičević, „Kako zidovi pjevaju: O zidnim dekoracijama E. Murtića,” *Vjesnik* (8. studenog 1953.): 5.
- 85 Bašičević, „Kako,” 5; Filipović, „Polemika,” 4; Dragovan Šepić, „Emajli Ede Murtića,” *Čovjek i prostor* X/127 (1963.): 9.
- 86 Andrija Mutnjaković, „Sinteza u okviru zagrebačkog neobodera,” *Čovjek i prostor* VI/92 (1959.): 4-5.
- 87 Tako se početkom 1960-ih u Hrvatskoj bilježi 3,4 milijuna noćenja domaćih turista, a krajem oko 4,4 milijuna, dok u Jugoslaviji ukupni broj noćenja domaćih i stranih turista iznosi krajem desetljeća 28,5 milijuna. Vidi: Duda, „Tata,” 57, 59.
- 88 Vidi: Iva Ceraj, *Bernardo Bernardi: dizajnersko djelo arhitekta / the design work of an architect: 1951. – 1985.* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2015.); Dubravka Erceg, „Skulptura i slika u jednoj cjelini,” *Vjesnik* (2. kolovoza 1967.); Anđelka Galić, ur., *Jagoda Buić: retrospektiva* (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2010.); Michael Gibson, *Edo Murtić* (Zagreb: Globus, 1989.); Boris Magaš, „Hotelski kompleks 'Solaris' kraj Šibenika,” *Arhitektura* XXIII/101 (1969.): 23-30.
- 89 Iako je o narudžbi djela odlučila Komisija sastavljena od članova iz Glavnog odbora Saveza sindikata Hrvatske i procijenila djelo na 85.000,00 dinara, konačnu odluku donijela je Komisija Savjeta, odnosno članovi komisije Ministarstva NRH. Arhiv Jugoslavije, Beograd, *Fond 317. Savet za nauku i kulturu vlade FNRJ (1945. – 1953.)* (dalje: AJ-317), fasc. 78, Portret Otokara Keršovanija. Centralni odbor Saveza sindikata Jugoslavije Savetu za nauku i kulturu FNRJ, Beograd, 22. siječnja 1951., bez paginacije.
- 90 AJ-317, Fasc. 78, Dopis Komiteta za zaštitu narodnog zdravlja FNRJ Savetu za nauku i kulturu Vlade FNRJ, Beograd, 13. siječnja 1951. AJ-317, Fasc. 78; Dopis Saveta za nauku i kulturu Vlade FNRJ Komitetu za zaštitu narodnog zdravlja FNRJ, 16. ožujka 1951., bez paginacije

- 91 HR-HDA-1979.2, Kut. 40, Dopis Narodnog odbora grada Zagreba Udruženju likovnih umjetnika Hrvatske, 28. svibnja 1951., bez paginacije.
- 92 Kazimir Ostrogović projekt je osmislio i djelomično realizirao uz suradnike Božicu Ostrogović, Zdenka Kolacija i Zdenka Sile (urbanističko rješenje) te Silvanu Seissel i Angelu Rotkvić (pejzažna arhitektura).
- 93 *Riječka vijećnica*, Mozaik, 5 (1955.), 50.
- 94 Isto, 51.
- 95 Maroje Mrduljaš, „Kockica,” *Arhitektura* LIV/217 (2005.): 137-150, 146.
- 96 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Fond 1414. Republički sekretarijat za kulturu Socijalističke Republike Hrvatske (1963. – 1965.)*, Informacije o otkupu umjetnina i sredstava Republičkog sekretarijata za kulturu u razdoblju od 1. siječnja 1963. do 31. ožujka 1964. godine, Zagreb, kraj ožujka 1964., 2.

REFERENCES

- B. P. “Iskustva Galerije LUKUM.” *Čovjek i prostor* XI/135 (1964): 4. Bašičević, Mića. “Kako zidovi pjevaju: O zidnim dekoracijama E. Murtića.” *Vjesnik* (November 8, 1953.): 5.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Broz Tito, Josip. “Novogodišnja poruka predsjednika Tita.” *Borba* (January 1 and 2, 1963): cover page.
- Broz Tito, Josip. “O intelektualizmu i kvazi-umetnosti (iz govora na VII. Kongresu narodne omladine Jugoslavije, Beograd, 23. januar 1963.)” In *Josip Broz Tito: o umjetnosti, kulturi i nauci*, edited by Miloš Nikolić, 42-44. Subotica, Beograd: Minerva, 1978.
- Broz Tito, Josip. “Drug Tito o kulturi: moramo stvarati jedinstvenu socijalističku kulturu. Razgovor predsjednika Tita s Predsjedništvom Saveza novinara Jugoslavije.” *Kulturni život: organ Kulturno-prosvetnog veća Jugoslavije* 1-2 (1963): 9-18.
- Ceraj, Iva. *Bernardo Bernardi: dizajnersko djelo arhitekta / the design work of an architect: 1951. – 1985.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2015.
- Denegri, Jerko. *Umjetnost konstruktivnog pristupa: Exat 51 [i] Nove tendencije*. Zagreb: Horetzky, 2000.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945.-1952.* Beograd: Izdavačka radna organizacija “Rad”, 1988.
- Doknić, Branka. *Kulturna politika Jugoslavije: 1946.-1963.* Beograd: Službeni glasnik, 2013.
- Dom likovnih umjetnika Ivan Meštrović: 1938. – 2003.* edited by Ivančević, Radovan; Šimrak, Robert; Vrkljan, Zlatan; Mutnjaković, Andrija; Vukić, Feđa and Kuliš, Vatroslav. Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 2003.
- Domljan, Žarko. “Otkupni salon LUKUM-a.” 15 dana IV/4 (1960): 19.
- Duda, Igor. “Tata, kupi mi auto!” In *Šezdesete u Hrvatskoj: mit i stvarnost*, edited by Vesna Ledić, Adriana Prlić and Miroslava Vučić, 38-65. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Školska knjiga, 2018.
- Erceg, Dubravka. “Skulptura i slika u jednoj cjelini.” *Vjesnik* (August 2, 1967).

- Filipović, Krsto. "Polemika o zidnom slikarstvu: Boja u sastavu arhitektonskog prostora." *Vjesnik u srijedu* (December 2, 1953): 2.
- Galić, Anđelka, ed. *Jagoda Buić: retrospektiva*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2010.
- Galjer, Jasna. *Dizajn pedesetih u Hrvatskoj: od utopije do stvarnosti*. Zagreb: Horetzky, 2004.
- Garić, Slobodan. "Umetnost zida." *Mozaik* II/3 (1953): 17–19.
- Gibson, Michael. *Edo Murtić*. Zagreb: Globus, 1989.
- Glavočić, Daina. "Svečnjak na zidu: Djelić riječke povijesti zabilježen na zidovima osnovnih škola Nikola Tesla i Turnić." *Sušačka revija* 66/67 (2009). <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=66-67&C=17>
- Glavočić, Daina. *Ladislao de Gauss*. Rijeka: Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja, 2010.
- Grbić, Maro. "Majstorske radionice likovnih umjetnosti u Zagrebu od 1948. do 1983." In *Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske*, edited by Dino Milinović, Ana Marinković and Ana Munk. Zagreb: Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; FF press, Zagreb, 2014.
- Hofman, Ivan. "Komitet za kulturu i umetnost pri Vladi FNRJ (Ustanova i njena arhivska građa)." *Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije* 2 (2001): 42–48.
- Hofman, Ivan. "Savet za nauku i kulturu vlade FNRJ 1950.–1953. Ustanova i njena arhivska građa." *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore* 1–2 (2006): 23–24.
- Hrastar, Tihana. "Izdvajanje postotka graditeljskih investicija za umjetničke intervencije. Inicijative i propisi druge polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj i svijetu." *Prostor* I (LV)/26 (2018): 68–81.
- Jukić, Marijana. "Hrvatsko društvo likovnih umjetnika – 135 godina promicanja kulture i umjetnosti." *Arhivski vjesnik* 58 (2015): 209–227.
- Kolacio, Zdenko. "Likovna djela u novim gradskim prostorima." *Čovjek i prostor* X/125 (1963): 8.
- Kolešnik, Ljiljana. *Između Istoka i Zapada: hrvatska umjetnost i likovna kritika 50-ih godina*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006.
- Kolešnik, Ljiljana. "Konfliktne vizije moderniteta i poslijeratna moderna umjetnost." In *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.–1974.*, edited by Ljiljana Kolešnik. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, 2012, 127–207.
- Kovač, Leonida. "Jesmo li još uvijek moderni?" In *Refleksije vremena 1945.–1955.*, exhibition catalogue, edited by Jasmina Bovoljak. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2013.
- Kraljević, Egon. *Sumarni inventarni fond Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske (1945. – 1951.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.
- Kraljević, Inga. *Sumarni inventar za fond Republički sekretarijat za kulturu SRH (1963. – 1965.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.
- Leček, Suzana. "Likovna umjetnost u društvenom životu Hrvatske 1945.–1947." *Časopis za suvremenu povijest* 1–2 (1990): 131–156.
- Magaš, Boris. "Hotelski kompleks "Solaris" kraj Šibenika." *Arhitektura* XXIII/101 (1969.): 23–30.
- Maruševski, Olga. *Društvo umjetnosti: 1868. – 1879. – 1941.: Iz zapisaka Hrvatskog društva likovnih umjetnika*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2004.
- Mirković, Klauđije. "Radničko sveučilište Moša Pijade u Zagrebu." *Arhitektura* VII/3 (1953): 31–36.
- Mrduljaš, Maroje. "Kockica." *Arhitektura* LIV/217 (2005): 137–150.
- Mutnjaković, Andrija. "Teze za članak na temu SINTEZA." *Čovjek i prostor* V/75 (1958): 2–3.
- Mutnjaković, Andrija. "Umjetnost i arhitektura." *Čovjek i prostor* V/80–81 (1958): 8.
- Mutnjaković, Andrija. "Skulptura i arhitektura." *Čovjek i prostor* V/82 (1959): 7.
- Mutnjaković, Andrija. "Sinteza u okviru zagrebačkog nebodera." *Čovjek i prostor* VI/92 (1959): 4–5.
- Najbar-Agičić, Magdalena. *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- Putar, Radoslav. *Kritike, studije i zapisi 1950. – 1960.*, edited by Ljiljana Kolešnik. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, AICA Međunarodno udruženje likovnih kritičara – Hrvatska, 1998.
- Selnik, Marina. *Sumarni inventar za fond Savjet za kulturu i nauku NRH (1956. – 1961.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, s. d.
- Spehnyak, Katarina. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.–1952.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.
- Šarić, Tatjana. "Agitprop i Matica hrvatska." In *Enciklopedija Matice hrvatske 1 (A–G). Iz književne, kulturne, društvene i političke povijesti Hrvatske 1842.–2014.*, edited by Igor Zidić, Jelena Hekman, Ivica Matičević. Zagreb: Matica hrvatska, 2015, 39–46.
- Šeparović, Ana. "U znaku totalitarizma." In *150 godina Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Umjetnost i institucija: 1868.–2018.*, edited by Irena Kraševac. Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za povijest umjetnosti, 2018, 175–199.
- Šeparović, Ana. "Razdoblje tranzicije. ULUH tijekom 1950–ih i 1960–ih." In *150 godina Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Umjetnost i institucija: 1868.–2018.*, edited by Irena Kraševac. Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za povijest umjetnosti, 2018, 203–223.
- Šeparović, Ana. "Od "sinteze likovnih umjetnosti" do Zagrebačkoga salona: prilog poznavanju djelovanja ULUH-a 1960–ih." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018): 167–178.
- Šepić, Dragovan. "Emajli Ede Murtića." *Čovjek i prostor* X/127 (1963): 9.
- Valušek, Berislav. "Ideološki kontekst riječkih salona." *Život umjetnosti* XXXVIII/71–72 (2004): 123–126.
- Venturini, Darko. "Centar za zaštitu majke i djeteta." *15 dana* IV/14 (1960): 21–22.

SUMMARY

Commissions and Buyouts of Artwork for Interiors of Public Institutions in Croatia during the 1950s and 1960s

Commissions and buyouts of artwork for the interiors of public institutions in Croatia during the 1950s and 1960s were conditioned by reconstructions of war-damaged public buildings and constructions of new buildings, by Yugoslav cultural policy, as well as by considerations on a synthesis of all arts in order to create a complete work of art. The state and the arts in Yugoslavia were inextricably connected in the period in question – commissions and buyouts were conditioned by the organization of state administration at both federal and republic level, by institutionalization of culture through cultural institutions, professional associations and cooperatives of visual artists, as well as by political and social events and the country's cultural policy. Since there was no private property, commissions and buyouts were mostly realized by the state through committees for buyout of works of fine and applied arts, while the process of selection of artwork, especially during the 1950s, was regulated through several legal acts such as the Instruction on the purchase of works of fine and applied arts (1951), draft of the Regulations on buyouts and tenders (1954) and Regulations on the creation of public artwork (1954), Prescript of the Council of Culture of the People's Republic of Serbia on creation and use of artwork in investment construction (1958), Prescript on buyout of works of fine and applied arts (1959) and Prescript on the erection of public monuments of the Council of Culture of the People's Republic of Serbia (1959). On a series of examples, the paper illustrates the impact of individual artistic expressions, aspirations for the synthesis of arts and of cultural policies in the creation of artwork in public buildings of cultural and educational character, health institutions, monumental administrative buildings, sports, trade and tourist facilities and many other public institutions.

PATRICIA POČANIĆ (1991.), diplomirala povijest umjetnosti i komparativnu književnost 2016. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje iste godine upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti umjetnosti. Zaposlena je kao asistentica na Odsjeku za povijest umjetnosti na istom fakultetu. Područje njezina istraživačkog interesa vezano je za umjetnost druge polovine 20. stoljeća, državne otkupe i narudžbe umjetničkih djela za interijere javnih institucija te intervencionističke umjetničke prakse u javnom prostoru.

PATRICIA POČANIĆ (1991) received her MA in Art History and Comparative Literature from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb in 2016. She is a doctoral candidate at the Postgraduate Doctoral Study Programme in Art History at the same Faculty, currently employed as research and teaching assistant at the Department of Art History. Her research interests include art of the second half of the 20th century, state buyouts and commissions of artwork for interiors of public institutions and interventionist art practices in public space.